

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Kateřina Malá

**Láska očima seniorů: kvalitativní analýza
partnerské lásky v manželstvích seniorů**

Bakalářská práce

Praha 2014

Autor práce: **Kateřina Malá**

Vedoucí práce: **Mgr. Marta Svobodová**

Rok obhajoby: **2014**

Bibliografický záznam

MALÁ, Kateřina. *Láska očima seniorů: kvalitativní analýza partnerské lásky v manželstvích seniorů*. Praha, 2014. 60 s. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Marta Svobodová.

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá tématem partnerské lásky u seniorů. Teoretická část shrnuje dosavadní poznatky o lásce. Popisuje proměny lásky a intimity, ke kterým dochází v moderní společnosti. V současné době se význam lásky viditelně zvyšuje. Láska se podílí na fungování vztahu, ale zároveň přispívá k jeho nestabilitě. Dále popisuje některé typologie lásky, podrobněji od Hatfield a kol., kteří rozdělují lásku na dva základní typy; lásku vášnivou (romantickou) a přátelskou. Poukazuje na skutečnost, že v průběhu manželství se podoba lásky mění. Podle tradičního modelu chápání lásky se romantická láska přemění na lásku přátelskou. Romantická láska se ovšem může zachovat až do stáří a přispívat ke spokojenosti seniorů. Teoretická část se také zabývá stářím a stárnutím. V dnešní době, kdy dochází ke stárnutí obyvatelstva, senioři představují stále významnější skupinu populace. Na závěr teoretické části jsou předloženy vybrané mýty a stereotypy o nemocných seniorech, kterým život prý už nic nenabízí. Přitom senioři jsou schopni smysluplně žít a aktivně se podílet mj. na udržování svého manželství a partnerské lásky. Praktická část práce je věnována rozhovorům s manželskými páry v seniorském věku. Zjišťuje, jak tito lidé na romantickou a přátelskou lásku pohlížejí a jaký význam jí přiřkládají. Cílem práce je také zjistit, zda a jakým způsobem se podle seniorů v průběhu manželství jejich láska změnila.

Abstract

Bachelor thesis deals with the theme of the partner love in the elderly. The theoretical part summarizes the current knowledge about love. It describes the transformation of love and intimacy that occurs in modern society. Currently, the importance of love in a relationship is visibly increasing. Love now allows functioning of the relationship but it also contributes to instability. It also describes some typologies of love, in detail from Hatfield et al., who divide a love for two basic types; passionate (romantic) love and companionate love. It points to the fact that during the marriage the form of love changes. According to the traditional model of understanding love, romantic love is transformed into companionate love. However, romantic love can maintain into old age and contribute to the satisfaction of the elderly. The theoretical part also deals with old age and aging. Nowadays, population gets older and the elderly represent an increasingly important population group. At the end of the theoretical part are presented the selected myths and stereotypes about elderly. But seniors are able to live meaningfully and actively participate to maintain their marriage and partner love. The practical part is devoted to interviews with married couples in the senior years. It focuses on how seniors perceive for romantic and companionate love and how these concepts are important for them. The aim is to determine whether seniors observe that their view of love in their lives changed and how.

Klíčová slova

láska, intimita, manželství, partnerský vztah, senioři, stáří

Keywords

love, intimacy, marriage, partnership, seniors, old age

Rozsah práce: 88 820 znaků s mezerami

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 8.05 2014

Kateřina Malá

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí své práce Mgr. Martě Svobodové za její odborné vedení, ochotu a věnovaný čas. Dále děkuji Mgr. M. Hájkovi, Ph.D. za cenné rady a komentáře k této práci.

Institut sociologických studií
Projekt bakalářské práce

PŘEDPOKLÁDANÝ NÁZEV BAKALÁŘSKÉ PRÁCE: Láska a intimita očima seniorů

AUTOR: Kateřina Malá

KONZULTANT: Mgr. Marta Svobodová

1. Námět práce

V bakalářské práci se budu zabývat tématem partnerské lásky a intimity u seniorů. Zaměřím se na to, jak senioři, lidé, kteří mají často dlouholeté zkušenosti s partnerskými vztahy, na lásku a intimitu pohlížejí, jak tyto pojmy chápou a jaký význam v jejich životech zaujímají, zda pozorují, že se jejich pohled na lásku v průběhu jejich života měnil. V dnešní době, kdy dochází ke stárnutí obyvatelstva, senioři představují stále významnější skupinu populace. Vzniká řada výzkumů o kvalitě a způsobu života seniorů. Přesto je téma lásky a intimity u seniorů velmi opomíjeno, ačkoliv právě láska v mezilidských vztazích, tím spíše partnerských, se výrazně podílí na zvyšování kvality života a životní spokojenosti nejen u mladých lidí, ale u celé populace, včetně seniorů. Proto považuji za důležité se tímto tématem více zabývat.

V teoretické části práce shrnu dosavadní poznatky o lásce a intimitě v moderní společnosti, zaměřím se na různé přístupy zkoumání lásky v sociologii a jiných společenských vědách. Také podrobněji rozpracuji téma stáří, především se zaměřím na omezení, ale i na nové možnosti, které stáří seniorům nabízí. Lidé v důchodu mají více volného času, který si mohou podle svých zájmů zorganizovat. Mají možnost více cestovat, navazovat sociální kontakty, dále se vzdělávat. V tomto období lidé často dosahují životní spokojenosti, která u nich většinou souvisí se sebe-přijetím. To se pozitivně odráží ve vztahu k ostatním lidem. Dílčím cílem práce bude diskuze mýtu a stereotypů o nemocných seniorech, kterým život prý už nic nenabízí.

2. Teoretická východiska

Jak jsem již výše zmínila, láska a intimita u seniorů je opomíjené a zčásti tabuizované téma. Proto nemáme mnoho odborných studií o subjektivním prožívání lásky a nahlížení na lásku přímo od seniorů. Většina literatury se věnuje spíše popisu objektivních skutečností (např. méně častý sex partnerů) nebo jiným aspektům kvality života seniorů, než je láska. Láska a intimita se právem staly předmětem mnoha vědeckých výzkumů z oblasti nejen psychologie, ale i např. z hlediska sociologie a ekonomie.

Téma lásky v sociologii rozpracoval mimo jiné Anthony Giddens, který rozlišuje lásku romantickou a lásku spolu plynoucí. Mě bude zajímat především láska spolu plynoucí, která je spíše typická pro vztahy v dnešní společnosti. Giddens říká, že je to aktivní, podmiňovaná láska, která předpokládá vyrovnanost mezi emočním dáváním a braním. Při spolu plynoucí lásce dochází k otevření jedince tomu druhému. [Giddens, 2012, str. 72]

Tématem lásky se také zabýval Robert Sternberg ve své triangulární teorii, ve které tvrdí, že láska je složena ze tří částí. Těmi jsou vášeň, intimita a závazek. Říká, že partneři se mohou lišit v tom, jakým druhem lásky se milují. Sternberg definuje 8 typů lásky. Je přesvědčen, že se během let může měnit, jakým druhem lásky se partneři milují. [Sternberg, 1988]

To, že má smysl se tímto tématem zabývat u seniorů, potvrzuje například Sheehyová, která říká, že láska je důležitou součástí života i v šedesátce, ať už v rámci původních vztahů, či v rámci vztahů nových. Sexuální soulad s partnerem a vědomí zralé lásky jsou totiž jedním z podstatných faktorů spokojenosti ve stáří. [Sheehyová, 1999]

Převažují názory, že charakter lásky samotné se během života jedince mění. Například Haškovcová říká, že: „láska ve stáří má jinou formu a jiný obsah“ [Haškovcová, 1990]

Výzkumy ve většině případů téma lásky u seniorů opomíjejí, spíše se zaměřují na oblast intimního a sexuálního chování seniorů. Tomuto tématu se intenzivně věnuje například Merryn Gottová z Institute for Studies on Ageing. Výsledky jejích výzkumů ukázaly na nesmyslnost mnohých mýtů o stáří a sexualitě. Zkoumala důležitost

intimního života u seniorů, jeho vliv na kvalitu života ve stáří. Také získala názory na sexualitu ve stáří jak přímo od seniorů, tak od obecné populace. Gottová se svým týmem došla k závěru, že o sexuálním životě seniorů se málo mluví. To podporuje stereotypy o absenci intimního života starých lidí. [Gottová, 2004]

Autorky Hinchliffová a Gottová zdůrazňují význam dlouholetých manželství, zjistily, že sexuální život jedinců žijících v dlouholetém manželství se v průběhu let posiluje. Na druhé straně podle výsledků výzkumu sex není nezbytný pro spokojené manželství seniorů. Důležitější je pro ně vzájemná blízkost a intimita. [Gottová, 2004] Na toto zjištění ve své práci navážu, budu považovat intimitu za vzájemnou blízkost, která není podmíněná sexuální činností partnerů.

3. Metodologie práce

Pro výzkumnou část práce jsem zvolila *kvalitativní výzkum*, protože se zaměřuji na téma, které není možné příliš kvantifikovat. Zajímá mě subjektivní chápání respondentů pojmů lásky a intimity. S ohledem na citlivost tématu, jeho obsah i charakter respondentů jsem se rozhodla použít polostrukturovaný rozhovor. Jeho hlavní výhodou spatřuji v tom, že pomáhá udržet základní linii rozhovoru díky předem naplánovaným okruhům otázek a zároveň dává prostor respondentům téma více rozvést.

Dotazování budou seniorské páry starší 65 let. Tento věk se ve vyspělých zemích obvykle pokládá za počátek kalendářního stáří. Předpokládám, že se rozhovoru zúčastní 5 seniorských párů, jednotlivé páry budou dotazovány společně. Respondenti budou vybráni záměrným výběrem, potřebuji získat respondenty splňující určitá kritéria, tedy věk respondentů nad 65 let žijící v dlouholetém manželství.

4. Předběžná literatura

Baumeister, R. F., Bratslavsky, E. Passion, intimacy and time: Passionate love as a function of change in intimacy, 1999. Dostupné v databázi Sagepub.

Beck, U., Beck-Gernsheim, E. The normal chaos of love. Cambridge: Polity Press, 2004.

Bond, J., Coleman, P., Peace, S. (Eds.). Ageing in society. An introduction to social gerontology. London: Sage Publication, 1993.

- Foucault, M. Dějiny sexuality. Praha: Herrmann & synové, 2003.
- Fromm, E. Umění milovat. Praha: Český klub, 2010.
- Giddens, A. Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech. Praha: Portál 2012
- Gott, M. et al. General practitioner attitudes to discussing sexual health issues with older people. *Social Science & Medicine*, 2004.
- Gott, M., Hinchliff, S. Intimacy, commitment, and adaptation: Sexual relationships within long-term marriages. *Journal of Social and Personal Relationships*, 2004.
Dostupné v databázi Sagepub.
- Gott, M. Sexual health and the new ageing. *Age and Ageing*, 2006.
- Gott, M. & Hinchliff, S. How important is sex in later life? The views of older people. *Social Science & Medicine*, 2003.
- Haškovcová, H. Fenomén stáří. Praha: Panorama, 1989.
- Chapman, G. Láska jako životní styl. Praha: Návrat domů, 2009.
- Johnson, R. A. Věčný příběh romantické lásky: psychologie romantické lásky a její role v rozvoji člověka. Praha: Portál, 2003.
- Luhmann, N. Láska jako vášeň. Praha: Prostor, 2002.
- Maříková H., Petrušek M., Vodáková A., Velký sociologický slovník. Karolinum, Praha 1996.
- Murphy, P. The dance of love, 2003. Dostupné v databázi Sagepub.
- Sheehy, G. Průvodce dospělostí. Praha: Portál, 1999.
- Sternberg, R. J., Weis, K. The new psychology of love. New Haven, CT: Yale University Press, 2006.
- Švancara, J. Psychologie stárnutí a stáří. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979.
- Stuart-Hamilton, I. The psychology of Ageing. An introduction. London: Atheneum Press, 2006.
- Sýkorová, D. Autonomie ve stáří. Kapitoly z gerontosociologie. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007.

Obsah

ÚVOD	3
1. LÁSKA	5
1.1 PROMĚNY LÁSKY V SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI.....	5
1.1.1 Romantická láska vs. láska spolu plynoucí.....	7
1.2 INTIMITA A JEJÍ PROMĚNY V SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI.....	8
1.3 VÁŠNIVÁ VS. PŘÁTELSKÁ LÁSKA.....	9
1.4 LÁSKA A MANŽELSTVÍ.....	10
1.5 LÁSKA A STÁRNUTÍ	12
2. STÁŘÍ.....	13
2.1 TEORETICKÉ VYMEZENÍ STÁŘÍ.....	13
2.2 DEMOGRAFICKÉ STÁRNUTÍ A STÁŘÍ.....	13
2.3 MÝTY A STEREOTYPY O STÁŘÍ.....	14
3. METODOLOGIE.....	15
3.1 VÝZKUMNÝ PROBLÉM, CÍLE A VÝZKUMNÉ OTÁZKY	16
3.2 ROZHOVORY A JEJICH PROVEDENÍ.....	17
3.3 VÝBĚR RESPONDENTŮ	18
3.4 ZPRACOVÁNÍ ROZHOVORŮ A ANALÝZA DAT.....	19
4. ANALÝZA ROZHOVORŮ	20
4.1 PROJEVY PŘÁTELSKÉ LÁSKY A JEJICH VÝZNAM V MANŽELSTVÍ SENIORŮ ..	20
4.1.1 Emocionální komponenty přátelské lásky	21
4.1.2 Kognitivní komponenty přátelské lásky.....	22
4.1.3 Behaviorální komponenty přátelské lásky	24
4.2 PROJEVY ROMANTICKÉ LÁSKY A JEJICH VÝZNAM V MANŽELSTVÍ SENIORŮ	28
4.2.1 Behaviorální komponenty romantické lásky.....	29
4.2.2 Kognitivní komponenty romantické lásky	32
4.2.3 Emocionální komponenty romantické lásky.....	34
4.3 ZMĚNY VÝZNAMU LÁSKY V PRŮBĚHU MANŽELSTVÍ	36
4.3.1 Seznámení a první roky manželství	37
4.3.2 Proměna lásky v manželství.....	38
4.3.3 Důvody změn partnerské lásky podle seniorů	41
4.3.4 Změna sexuálního soužití.....	42
4.4 VÝZNAM LÁSKY V SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI	43
ZÁVĚR.....	47

SUMMARY.....	49
POUŽITÁ LITERATURA.....	51
SEZNAM PŘÍLOH.....	55
PŘÍLOHY	56

ÚVOD

Láska se určitým způsobem dotýká nás všech. Snad proto odjakživa přitahovala a neustále přitahuje zájem laické veřejnosti, umělců a v posledních letech i vědců. Říká se, že láska má mnoho podob. Provází nás už od narození, kdy nás matky zahrnují svou láskyplnou péčí, milujeme své sourozence, příbuzné a později partnery, se kterými sdílíme svůj život. Můžeme však milovat například i peníze a další hmotné předměty, či projevovat lásku nehmotnému, například Bohu či umění. Láska je tedy s životem lidí v každé společnosti neodlučitelně spojena.

O zamilovaných dvojicích se točí filmy plné romantiky, vášně a touhy, s láskou se setkáváme v písních, malbách i na divadelním jevišti. Idea, že pravá láska trvá navždy, je podporována západní kulturou. V současné společnosti dochází k výrazným změnám v tom, jaké představy mají lidé o partnerské lásce a jaký význam jí v rámci svého vztahu přiřkládají. Ačkoliv ideál romantické lásky je v nás „zakořeněn“, v současnosti lidé zpravidla vstupují do vztahů s představou, že z nich mohou kdykoliv vystoupit.

Význam lásky v partnerském vztahu se viditelně zvyšuje. Láska dnes umožňuje fungování vztahu, podílí se na jeho podobě a kvalitě. Zároveň ale přispívá k jeho nestabilitě. Zánik lásky mezi partnery se totiž v současné společnosti stává možným důvodem k rozvodu.

Lidé rádi poslouchají o lásce mezi mladými lidmi, kteří se vezmou a budou se milovat po celý život. Ve společnosti ovšem existuje skupina lidí, která je v oblasti lásky a intimity často opomíjena. A tou jsou senioři. Tématu lásky u seniorů se vyhýbá jak laická veřejnost, tak odborníci. Ti sice seniory do svých výzkumů zahrnují, nevěnují jim ovšem dostatečnou pozornost. V současné společnosti, kdy dochází k stárnutí populace a život seniorů se prodlužuje, se senioři stávají významnou skupinou, která má oproti dalším věkovým skupinám svá specifika. Život seniorů se prodlužuje, po odchodu do důchodu jim zbývá mnoho let, které mají možnost aktivně prožít, často po boku svého celoživotního partnera.

A právě lidé, kteří žijí v manželství nebo v pevném vztahu, třeba i padesát let, nám mohou o lásce vyprávět nejvíce. Rozvodovost této generace je oproti mladší populaci výrazně nižší. Je možné, že současní senioři se o své vztahy starali a starají lépe než jiní? Nebo je to způsobeno věkovou kohortou, ke které náleží a v níž rozvod

nebyl tak běžný? Možné je, že podoba lásky v jejich vztahu a způsob, jakým k ní přistupují, je jednou z příčin jejich dlouhodobých manželství.

V období stáří dochází u seniorů k psychickým i fyzickým změnám, což ovlivňuje mimo jiné i jejich partnerský vztah. Je pravděpodobné, že v tomto věku bude jejich pohled na lásku odlišný, budou jí přisuzovat jiný význam, než jak tomu bylo v době jejich mládí, kdy vstupovali do manželství. Tato práce si klade za cíl zjistit, jak senioři na lásku pohlížejí a jaký význam jednotlivým typům lásky přiřkládají. Bude sledováno, zda se láska seniorů postupem času proměnila v čisté přátelství, nebo naopak si uchovala romantické prvky, charakteristické právě pro první fázi vztahu. V neposlední řadě se práce zabývá tím, jakou roli tyto romantické projevy lásky hrají v manželství seniorů. To, jak lidé lásku vnímají a jaký význam jí přiřkládají, má totiž výrazný vliv na vztahy mezi lidmi, obzvláště pak na ty partnerské. V současné společnosti, kdy dochází k proměnám lásky a intimity, je toto téma aktuální více, než kdy dřív.

Bakalářská práce je rozdělena na teoretickou a praktickou část. V teoretické části jsou shrnuty dosavadní poznatky o partnerské lásce. Jedno ze sociologických pojetí lásky je zde vysvětleno v kontextu proměn, ke kterým dochází v současné společnosti. Dále jsou v práci zmíněny vybrané typologie lásky. Podrobněji je objasněna funkce lásky v manželství a její změny v jeho průběhu. V neposlední řadě se tato práce zabývá láskou ve stáří. Teoretická část také obsahuje poznatky o stáří a stárnutí. V závěru jsou zmíněny některé mýty a stereotypy o stáří.

V praktické části jsou objasněny cíle a metodologie prováděného kvalitativního výzkumu. Dominantní úlohu v této části zastává analýza rozhovorů se seniory.

1. LÁSKA

Co je to láska? Nesčetně filozofů, vědců a dalších, se v minulosti pokusilo tento těžko uchopitelný pojem definovat. Láska je emocí, ale také projevem sociálního chování. Z pohledu sociologie můžeme považovat lásku za typ sociálního pouta, které se podílí na udržování sociální struktury společnosti (Scheff 1994: 4). Láska se stala předmětem mnoha vědeckých disciplín, jako je například psychologie, sociobiologie, filozofie a v neposlední řadě sociologie. Neexistuje jedna teorie lásky. Například oblíbený sociologický slovník také nabízí několik definic tohoto pojmu. Láska je v něm například definována jako „vztah mezi dvěma lidmi charakterizovaný silnou citovou vazbou, nezištností, stálostí, vytrvalostí, odpovědností a vzájemnou věrností“ (Jandourek 2007: 140). Ze sociologů se konceptu lásky věnovali Anthony Giddens, Niklas Luhmann, Zygmunt Bauman a řada dalších.

Helen Fisher říká, že láska je zkušenost zcela univerzální. Výsledky jejích výzkumů ukazují, že je láska projevována ve všech dosud známých kulturách (Fisher 2004). K tomuto názoru se příkládá Bronislaw Malinowski, který prohlásil „láska je vášní pro Melanésany jako pro Evropany“ (cit. dle Giddens 2012: 47). Přesto podle současných výzkumů konkrétní podoba lásky a její projevy jsou sociálně a kulturně podmíněny (Neto 2007; Riela 2010).

Sociologie a sociální psychologie používají řadu typologií lásky k jejímu vědeckému zkoumání. Výčet dosud vytvořených typologií by byl velmi rozsáhlý. Mezi nejznámější patří například typologie Ericha Fromma, který rozlišuje lásku mateřskou, bratrskou, erotickou, lásku k Bohu a sebelásku (Fromm 2010: 35 - 47). Často využívaná je i typologie Roberta Sternberga, který přispěl s tzv. „trojúhelníkovou teorií lásky“. Podle této teorie se láska skládá ze tří komponent: vášně, intimity a závazku. Poskládáním jednotlivých složek může vzniknout osm typů lásky (Sternberg 1986: 119 - 128).

1.1 Proměny lásky v současné společnosti

Láska v současné společnosti prochází zásadními změnami (Giddens 2012; Beck 2004). Podle Giddense žijeme ve světě vztahů, kde začínají platit jiné představy o

oddanosti, intimity a lásce (Giddens, 2012). Lidé přestávají hledat romantickou lásku, která by vedla k manželství a vydržela navždy. Zároveň v současné společnosti stále přibývá neosobních vztahů. Naopak osobní vztahy se stávají intenzivnější (Luhmann 2002: 17).

Jedním z výrazných znaků dnešní společnosti je její individualizace (Simmel 1971; Durkheim 2004). Ta má, kromě jiného, zásadní vliv na partnerské vztahy a manželství. Dopadem individualizace společnosti na partnerské vztahy se zabýval mj. Ulrich Beck s Elizabeth Beck-Gernsheim. Individualizace podle autorů dává jedinci svobodu, umožňuje mu vyvázat se z pevných závazků a pravidel, určených především sociálním okolím jedinců a tradičními vztahy (Beck, Beck-Gernsheim 2004: 5). V důsledku toho lidé vstupují do vztahů s představou, že z nich mohou kdykoliv vystoupit. Nadměrná individualizace může pro partnerské vztahy představovat značnou hrozbu (Luhmann 2002: 43).

K proměnám partnerských vztahů začalo docházet v první polovině 20. století. Láska mezi partnery začala být hlavním důvodem k uzavírání manželství. Láska se tak stává častým prostředkem, který spojuje moderní vztahy. Postupně dochází k dalšímu posilování významu lásky ve vztazích. Pokud se láska mezi partnery oslabí, pomine nebo přemění do jiné podoby, tak může dojít k rychlému rozpadu vztahu. Zánik lásky mezi partnery se tak stává přijatelným důvodem k rozvodu (Dudová, Vohlídalová 2005: 1-2).

V důsledku toho sociologové mluví o nestabilitě současných partnerských vztahů (Luhmann 2002). Dochází k jejich uvolnění, přestává platit „tradiční“ schéma, kdy vztah začíná zamilovaností a po určité době láska vyústí ve společný sexuální život (Rabušic 2001: 195).

Mnohé vztahy dnes začínají společnou sexuální zkušeností dvou jedinců. Podle Luhmanna „tragičnost spočívá v tom, že sexuální vztahy plodí lásku a že není možné žít v souladu s ní, ani se jí zbavit“ (Luhmann 2002: 166).

Partnerské soužití nebo manželství se v dnešní společnosti zakládá na vztahu mezi dvěma svobodnými jedinci, kteří se společně podílejí na vytváření vzájemném vztahu. Musejí se domluvit na jeho konkrétní podobě, jelikož není nikým určeno, jak by jejich vztah měl vypadat, jakou roli by každý z nich měl zastávat a jakým způsobem by měli vzájemnou lásku vyjadřovat. Partneři tedy mohou svobodně rozhodovat o věcech, které se týkají jejich vztahu. Tím se ovšem zvyšuje riziko, že nedojdou

ke vzájemné shodě a jejich vztah se snadněji rozpadne. V důsledku toho láska mezi partnery v současné společnosti prochází každodenní zkouškou.

1.1.1 Romantická láska vs. láska spolu plynoucí

V souvislosti se změnami ve společnosti se mění podoba partnerské lásky (Giddens 2012). Giddens mluví o lásce romantické, která se v moderní společnosti transformovala do lásky spoluplynoucí.

Romantická láska proniká do naší kultury převážně na konci 18. století, společně se vznikem románu (Giddens 2012: 50). V této době se začíná prosazovat vášnivá láska jako hlavní důvod výběru partnera a posléze i vstupu do manželství. Objevuje se manželství z lásky, něco, co je do té doby společností rázně odmítáno (Luhmann 2002: 135-153).

Mnoho lidí zažije intenzivní romantickou lásku jednou nebo i vícekrát za život. Kvůli této lásce jsou lidé často ochotni změnit své dosavadní zvyky, způsoby oblékání, koníčky, přátele, práci nebo dokonce své náboženství, aby mohli být s osobou, kterou milují. Romantická láska může skončit tragicky, zničit jedinci život nebo ho naopak vytrhnout z všední každodennosti.

Díky vysokému výskytu romantické lásky a jejímu dopadu na životy lidí se čím dál více stává předmětem vědeckého zkoumání i v jiných oborech než je sociologie nebo psychologie (Fisher 2004; Langeslag 2013). Například Helen Fisher dokázala existenci romantické lásky měřením hladiny dopaminu v mozku, kdy při zamilovanosti dochází k jejímu zvyšování (Fisher, 2004).

Romantická láska předpokládá zkoumání sebe sama, uvažování o vztahu. Jedinci žijící v romantickém vztahu si pokládají otázky typu: Co k druhému cítím? Je naše láska dostatečná, aby se dal na ní postavit dlouhodobý vztah? Romantická láska dává manželskému vztahu výjimečnost. Podle Giddense by v romantickém partnerském vztahu měla být láska vyšší hodnotou než sexuální vášeň. Přesto láska vášeň bezpodmínečně zahrnuje (Giddens 2012: 51). Romantická láska je nutně spojená s iluzemi, které má jedinec nejen o milované osobě, ale i o vzájemném vztahu. Objevuje se v rámci ní idea, že pravá láska trvá navždy. Západní kultura tyto romantické iluze podporuje. Prostřednictvím románů, filmů, reklam apod. jsme přímo bombardováni

zprávami o opravdové věčné lásce. Příběhy o romantických vztazích jsou součástí našeho kulturního dědictví.

V současné době se idea romantické lásky „bortí“ pod snahou žen být nezávislé na mužích. Láska, založená na vzájemné intimitě, kterou Giddens nazývá láskou **spolu plynoucí** (confluent love), je v podstatě opakem romantické lásky. Jedinci se otevírou sobě navzájem, je to aktivní, podmiňovaná láska. Popírá představu, že láska trvá navěky. Lidé se přestávají snažit hledat tu pravou osobu a spíše hledají ten pravý vztah. Ten má podobu tzv. čistého vztahu, který není podmíněn sociálně ani ekonomicky. Lidé v tomto vztahu setrvávají pouze do doby, dokud jim poskytuje určité uspokojení. Spolu plynoucí láska se vyvíjí společně s intimitou, tedy s tím, jak jsou jedinci schopni otevřít se jeden druhému. Tato láska je mj. závislá na skutečnosti, zda jsou si jedinci schopni se sexuálně uspokojit (Giddens 2012: 71 - 73).

1.2 Intimita a její proměny v současné společnosti

Intimita je úzce spojena s láskou a partnerskými vztahy. Existuje řada možností, jak můžeme pojmu intimity rozumět. Podle Lynn Jamieson pocit intimity vzniká vzájemným poznáním partnerů, blízkým vztahem, potřebou porozumění a v neposlední řadě určitým typem lásky (Jamieson 1998: 8).

Podle Giddense dochází k transformaci intimity. To má významný vliv na podobu moderních partnerských vztahů. Giddens říká, že stabilitu partnerského vztahu zajišťuje jeho intimní rys (Giddens 2012). V partnerských vztazích existují pouta založená na větší či menší míře vzájemného poznání. Partneři se musejí otevřít jeden druhému, čím mezi nimi vznikne intimní pouto, jehož jádro tvoří důvěra získaná skrze proces „otevření se jeden druhému.“ Tato intimita se stala základem lásky v současné společnosti (Giddens 2012: 21). Dnešní partnerské vztahy se stávají rovnoprávnější, což s sebou přináší změnu v tom, jak jedinci intimitu vnímají. V důsledku těchto změn se intimní vztahy prohlubují. Tato intimita se pro partnery v manželství stává důležitější než samotný sex (Jamieson 1998: 484).

Pod pojem intimita patří mj. sexuální chování. Podle Giddense jsou změny, kterými sexualita v současné společnosti prochází, zásadního charakteru. S těmito změnami úzce souvisí otázka sexuální rovnosti mezi partnery, ke které partnerské

vztahy směřují, a podle některých jí již bylo dosaženo. Tyto změny ovlivňují to, jak se partneři vzájemně chápou. Dále mají vliv na představy partnerů o tom, jak se k sobě mají vzájemně chovat (Giddens 2012: 18-20). Tyto změny s sebou přinášejí jisté problémy. Muži říkají, že preferují partnerky, které se jim intelektuálně i ekonomicky rovnají. Ženy by měly nejenom chodit do práce, ale být v ní úspěšné a vydělávat tolik, aby byly ekonomicky soběstačné. Ačkoliv muži sexuální rovnost ve většině případů v současné společnosti přijímají, důsledky této rovnosti vyvolávají konflikty mezi partnery. Muži očekávají, že ženy navzdory své kariéře zůstanou manželkami, které primárně pečují o své muže a domácnost. Tato očekávání nemusejí být vždy naplněna (Giddens 2012: 20 - 21). Ke změnám v chápání sexuality přispělo masové rozšíření antikoncepce a umělé oplodnění. Tím se oddělil sex od reprodukce. Sexuální život partnerů se stává přidanou hodnotou moderních vztahů, je partnery rozvíjen a jeho význam v rámci spokojenosti ve vztahu se zvyšuje (Giddens 2012:37).

Mladí lidé, kteří vstupují do manželství, si sebou nesou sexuální zkušenosti z předešlých vztahů. V důsledku toho mají od manželství daleko vyšší sexuální nároky. Kvalitní sexuální život se stává předpokladem pro dobré manželství. Manželství se zakládá na tomto intimním životě více než kdy dříve (Giddens 2012:21).

1.3 Vášnivá vs. přátelská láska

Jak bylo v úvodu zmíněno, láska má mnoho podob. Studiu partnerské lásky se intenzivně věnovali Elaine Hatfield a Richard L. Rapson. Rozdělují lásku na dva základní typy; lásku vášnivou (*passionate love*) a lásku přátelskou (*companionate love*) (Hatfield, Rapson 1993).

Toto rozdělení lásky je poměrně tradiční, je často využíváno při zkoumání lásky (Sprecher 1988, Wade 2010). Podobným způsobem o dvou typech lásky už uvažovali buddhističtí učitelé, kteří rozdělovali lásku na typ *kama*, tedy lásku smyslnou, která je překážkou osvícení a na lásku *metta*, která je nepodmíněná, benevolentní a založená na pocitech přátelství (Hruschka 2010: 106).

Vášnivá (romantická) láska se projevuje intenzivní touhou po spojení s druhou osobou. Opětovaná láska je spojena s pocitem naplnění, neopětovaná láska s pocitem úzkosti nebo zoufalstvím (Hatfield, Rapson 1993: 5). Někteří autoři tvrdí, že

romantická láska je pouze dočasná (Luhmann 2002; Sailor 2013). Projevy romantické lásky mohou být velmi různorodé. Partneri mají touhu se vzájemně líbat, držet se za ruce, objímat se. Objevuje se zde snaha potěšit toho druhého, ať už dárkem či překvapením. Podle Hatfield a Rapson se při měření romantické lásky zohledňují kognitivní, emocionální a behaviorální komponenty lásky. Do kognitivní stránky partnerské lásky můžeme zahrnout společné záliby partnerů nebo idealizaci toho druhého. Emocionální komponenty lásky obsahují touhu po vzájemnosti, sexuální přitažlivost, nebo pocity spokojenosti ve vztahu. Za třetí můžeme sledovat chování partnerů, tedy například snahu o fyzickou blízkost nebo potěšení partnera (Hatfield, Rapson 1993: 6).

Druhým typem lásky je **láska přátelská**. Někdy se přátelská láska nazývá láskou něžnou, manželskou nebo láskou pravou (Hatfield, Pillemer, O'Brien, Le, Regan 2008: 36). Předpokládá se, že na rozdíl od vášnivé lásky, přátelské vztahy obsahují malou vášeň, ale hodně oddanosti a intimity. Dvojice se musí milovat, nebo se mít vzájemně ráda, a jejich životy musí být hluboce propojené (Hatfield, Rapson 1993: 9).

. Přátelská láska se měří většinou podle přítomnosti oddanosti a intimity ve vztahu (Hatfield et al. 2008: 36). Je zde patrná oboustranná snaha manželů vztah udržet. Typické pocity pro přátelskou lásku jsou pocity hluboké náklonnosti, oddanosti, přátelství a intimity. Intimitou je myšleno vzájemné porozumění, kvalitní komunikace mezi partnery a v neposlední řadě přijímání a poskytování opory (Hatfield, Rapson 1993: 102-106).

1.4 Láska a manželství

V dnešní společnosti většina lidí vstupuje do manželství z lásky k partnerovi. Manželství můžeme chápat jako „právní vztah zavazující muže a ženu ke společnému životu“ (Jandourek 2007:148). V současnosti jsou manželství považována za nestabilní. Na této nestabilitě se podílí vysoká sociální mobilita, emancipace žen a v neposlední řadě tolerance k rozvodům ze strany společnosti (Plaňava 2000).

Každé manželství prochází několika stadii vývoje. U většiny párů ho můžeme rozdělit na 4 základní období: 1) mladé manželství

2) manželství středního věku

3) manželství zralého věku

4) manželství ve stáří

To, v jakém stadiu se dané manželství nachází, často ovlivňuje typ lásky mezi partnery a také význam, který lásce přiřkládají (Kratochvíl 2005).

Většina autorů předpokládá, že čas má zásadní vliv na vášnivou (romantickou) lásku a lásku manželskou mezi dvěma jedinci. Zatímco o romantické lásce je uvažováno jako o lásce krátkodobé, která s postupem času vyprchá, manželská (společná, companionate) láska zůstává stabilní nebo se dokonce vývojem vztahu zvyšuje (Fehr 1988; Fisher 2004; Murstein 1998).

Tradiční představou je, že romantická láska je velmi křehká. S vývojem vztahu se s nejvyšší pravděpodobností přemění na lásku přátelskou, která je silným druhem lásky, který může trvat po celý život (Sternberg 1998; Murstein 1998). Tato myšlenka o lineárním přechodu romantické lásky na lásku přátelskou se stala tradiční představou společnosti o vývoji manželství a partnerských vztahů (Hatfield et al. 2008: 36).

Hatfield s ostatními zjistili, že po mnoha letech manželství jedinci pociťují vysokou úroveň romantické i přátelské lásky v jejich vztahu. Výsledky jejich výzkumu ukázaly, že u lidí žijících v manželství déle než 33 let sice převažuje láska přátelská, ale vášeň a intimita je nedílnou a stále se vyvíjející součástí dlouhodobých vztahů. Romantické iluze tedy hrají významnou roli i v dlouhodobých vztazích, kdy schopnost idealizovat si partnera může být velmi užitečná pro udržení vztahu a celkovou spokojenost v něm. Přesto podle některých výzkumů jak láska romantická, tak láska přátelská v průběhu manželství postupně klesá (Hatfield et al. 2008).

S tímto tvrzením například nesouhlasí Munro a Adams, kteří tvrdí, že romantická láska v prvních letech vztahu sice klesá, ale s délkou jeho trvání opět narůstá. Křivka manželské lásky tedy v podstatě opisuje křivku ve tvaru U (Munro, Adams 1978). Ale i když se podoba lásky změní, její romantické prvky se v kvalitním vztahu zachovají (Barusch 2008).

1.5 Láska a stárnutí

„Nejsilnějším prostředkem proti stárnutí je láska“

(John Stuart Mill)

Téma lásky je zpravidla opomíjeno u jedné části populace – a tou jsou senioři. Přestože láska je důležitou součástí života ve stáří, vědci jí zatím nevěnují přílišnou pozornost. Současné výzkumy se spíše zabývají sexuálním životem lidí seniorského věku. Ukazují, že sex je v tomto období stále důležitý (Hinchliff, Gott 2003; Moody 2006). Méně pozornosti už ovšem věnují tomu, že stáří může přinést zamilovanost nebo třeba neopětovanou lásku.

Po šedesátce se lidem zhoršuje fyzická zdatnost, nechávají za sebou většinu svého života a před sebou vidí jen krátkou budoucnost. Ale možnosti a potřeby lásky a intimity u seniorů nevymizí (Barusch 2008). Obecně platí, že láska je u starších mužů a žen zdrojem manželské spokojenosti. Barusch zkoumala lásku u seniorů. Říká, že romantické zážitky formují jejich životy ve stáří. Pozdní život umožňuje seniorům pohlížet na lásku z jiné perspektivy, než na ni pohlíželi ve svém mládí (Barusch 2008: 8).

Je možné, aby se romantická láska vyskytovala u seniorů? Barusch zkoumala jedince starší a mladší padesáti let. U mladší věkové kategorie byla zjištěna vyšší intenzita prožívání lásky (častější myšlení na partnera, pocity osobní pohody apod.). Ale krátkodobé vztahy osob starších padesáti let měly intenzitu celkově nejvyšší. Z toho vyplývá, že senioři jsou schopni prožívat romantickou lásku velmi intenzivně (Barusch 2008: 73-75).

Dále se autorka zabývala tím, co umožňuje párům, aby si udržely dlouhodobý vztah. Zjistila, že významnou roli ve vztahu hraje přátelství mezi partnery. Starší páry často považují svého partnera za nejlepšího přítele. Jako nejdůležitější faktor umožňující dlouhodobý vztah lidé uvedli vzájemnou péči a lásku. (Barusch 2008: 113-115).

2. STÁŘÍ

2.1 Teoretické vymezení stáří

Každý z nás stárne. Každým dnem se blížíme k okamžiku, kdy o nás někdo „oficiálně“ prohlásí, že jsme staří. Pohled na věk a stáří se v posledních desetiletích mění, ostré hranice, které určují, kdo je a kdo není mladý, přestávají pomalu platit. I přesto je věk v současné společnosti jedním ze základních prvků její organizace. Podle Trusinové je věk jedince jedním z faktorů určujících jeho práva a povinnosti v naší společnosti. Ovlivňuje sociální status i subjektivní prožívání života každého jedince. Přestože věk nám nepomůže přesně rozhodnout, kdo je už starý a kdo ještě ne, převážná většina definic stáří pracuje s věkem jako se základní charakteristikou stáří (Trusinová 2011: 171).

Například podle Rabušice se starým stává jedinec po dosažení určitého věku. Liší se ovšem stanovená hranice stáří. Světová zdravotnická organizace za seniory považuje všechny osoby ve věku nad 65 let. Ovšem jiné definice stáří pracují s věkem jedinců nad 60 let. Z pohledu sociálního je za starého označován jedinec, jenž přestává být aktivní v pracovním procesu a začíná pobírat starobní důchod (Rabušic 1995: 12).

Stáří je možno považovat za sociální konstrukt, ať už jde o vymezení hranic stáří, nebo o očekávání vztažené k lidem, kteří jsou společností považováni za staré (Sýkorová 2007: 47). Sami senioři většinou považují začátek stáří za relativní.

2.2 Demografické stárnutí a stáří

V současné době dochází k výraznému stárnutí populace. Počet starých lidí byl po celá staletí relativně malý, ale za posledních 60 let dramaticky vzrostl. Český statistický úřad předpokládá, že v roce 2050 budou senioři tvořit třetinu populace. Se stárnutím populace souvisí fakt, že se prodlužuje délka života, přibývají senioři starší 80 let. Stále větší část života budeme prožívat ve stáří (Sýkorová 2007).

Výsledky sčítání lidu z roku 2011 ukazují, že v České republice žije přibližně 1 milion 645 tisíc seniorů, tedy osob ve věku 65 let a více. Z toho 52 % z nich žije v manželství (ČSÚ 2011).

V demografickém vývoji byl kromě stárnutí zaznamenán trend feminizace stáří. To znamená, že ženy v seniorském věku jsou nejčastěji vdovy žijící samy, na rozdíl od mužů stejného věku, kteří jsou spíše ženatí. Příčinnou je kratší průměrná délka života mužů a fakt, že muži častěji uzavírají další sňatky. Do manželství zpravidla vstupují s ženami mladšími, čímž roste pravděpodobnost, že umřou dříve než ony a nebudou žít osamoceně. Tento trend dokazují zjištění Českého statistického úřadu, kdy v roce 2011 74% mužů ve věku nad 65 bylo ženatých, ale vdaných žen bylo pouze 38 %. Většina žen byla ovdovělá (ČSÚ 2011).

Sýkorová zjistila, že s přibývajícím věkem klesá počet rozvodů. Populace seniorů se tedy vyznačuje nízkým počtem rozvodů, je to přibližně mezi 6-8%. Demografové předpokládají, že i nadále bude žít vysoký počet seniorů v manželství, poroste počet rozvedených osob a ubude ovdovělých (Sýkorová 2007).

2.3 Mýty a stereotypy o stáří

V minulosti byla vysoká úmrtnost lidí v raném věku a opravdového stáří se dožil jen málokdo. Z toho důvodu byla starým lidem projevoována úcta. V dnešní společnosti mladí lidé často vnímají stáří jako životní etapu, která jim toho nemá moc nabídnout. O stáří se také někdy mluví jako o období úpadku jedince.

Ale již například Platón v Ústavě prohlásil, že starší lidé jsou ti, kteří mají vládnout ve státě (Platón 2005). Současná generace mladých seniorů je poměrně zdravá, může být velmi aktivní a produktivní. V důsledku toho kvalita jejich života může být značně vysoká (Haškovcová 2010: 32).

Podle Dany Sýkorové je obraz stáří výsledkem konstruování něčeho, co není zcela reálné (Sýkorová 2007: 47-48). Je silně zatížen mýty a stereotypy, které jsou hluboce zakořeněny ve vědomí populace a podílejí se na utváření celkového obrazu stáří. Helena Haškovcová mezi základní mýty o stáří uvádí:

1) Mýtus falešných představ

Spokojenost seniorů je přímo úměrná jejich finanční situaci a celkovém zajištění. Ale například výsledky Ondrušové a Dragomirecké ukazují, že spokojenost a kvalita života seniorů více závisí na jejich zdravotním stavu nebo vztazích s rodinou (Ondrušová, Dragomirecká 2012: 198-203).

2) Mýtus zjednodušené demografie

Tento mýtus je založen na představě, že člověk se stává starým tehdy, když odchází do důchodu a stává se tak ekonomicky závislý na státu. Přesto ze současných výzkumů vyplývá, že 30% seniorů ve věkové kategorii 60-65 let je stále ekonomicky aktivní, lidí ve věku 65-70 let je ekonomicky aktivních 20 % (Haškovcová 2010: 42).

3) Mýtus neužitečného času

Senioři mají odchodem do důchodu zpravidla více volného času. Období stáří je na jedné straně společností uznáno jako doba zaslouženého odpočinku, na straně druhé společnost podezřívá seniory z nicnedělání. Tato představa vede k despektu ke starým lidem.

4) Mýtus o úbytku sexu

Jedná se o představu populace, že senioři v partnerském vztahu přestávají žít sexuálním životem (Haškovcová 2010: 42 - 44). Mýtus, že starší lidé nepraktikují sex, se pomalu bortí pod řadou výzkumů, které potvrzují význam sexuálního života u seniorských párů. Manželský sex se často stává zdrojem konfliktů pro mnoho párů středního věku, ve stáří význam sexu souvisí s emocionální intimitou, kterou partneři během aktu pociťují (Lodge, Umbreson 2012: 432).

3. METODOLOGIE

Pro výzkumnou část práce jsem zvolila *kvalitativní výzkum*, protože se zaměřuji na téma, které není možné příliš kvantifikovat. Pomocí kvalitativního přístupu získám podrobnější informace o partnerské lásce v manželství seniorů, což by mělo vést k pochopení zkoumané problematiky.

3.1 Výzkumný problém, cíle a výzkumné otázky

Podle Giddense se romantická láska přeměnila na lásku spolu plynoucí, typickou pro dnešní společnost (Giddens 2012). Romantická láska, spojená s romantickými ideály a genderovými stereotypy, se ze vztahů ovšem nevytratila. Stále může zastávat významnou úlohu v současných partnerských vztazích.

Romantická (vášnivá) láska se v dlouhodobém vztahu mění na lásku přátelskou. Romantická láska může ovšem ve vztahu přetrvat a mít pozitivní vliv na spokojenost partnerů (Fisher 2004; Murstein 1988). Podle některých studií ale romantická láska po krátké době vztahu zcela zaniká. Výsledky těchto studií ukazují, že to, když si páry myslí, že romantická láska zůstává ve vztahu navždy, je jen iluze, která může způsobit samotný rozpad vztahu (Sailor 2013). Jelikož nemáme mnoho odborných studií o subjektivním prožívání lásky a nahlížení na lásku přímo od seniorů, nevíme přesně, jaký význam pro ně mají jednotlivé typy lásky, zda romantické prvky lásky považují v jejich vztahu za stále důležité.

Cílem výzkumu je skrze aktérské nahlížení na lásku popsat, čím se dva přítomné typy lásky podle seniorů vyznačují. Pokusím se zjistit význam, který jednotlivým typům lásky senioři v dnešní společnosti přikládají. To může ukázat význam lásky ve vztazích seniorů, její vliv na kvalitu a udržení těchto vztahů. Tento význam budu chtít zachytit i přes to, jak senioři pohlíží na lásku a partnerské vztahy mladých lidí v současné společnosti. Dílčím cílem práce je ukázat, jak se podle seniorů mění „obsah“ lásky v průběhu jejich manželství. Zajímá mě, zda vlivem času dochází ke změně významu lásky.

- Jaký význam senioři, starší 65 let žijící v dlouhodobém manželství, přikládají romantické a manželské lásce?
- Jak se podle těchto seniorů mění význam partnerské lásky v průběhu manželství?
- Jak tito senioři pohlíží na lásku a partnerské vztahy v současné společnosti?

3.2 Rozhovory a jejich provedení

S ohledem na citlivost tématu, jeho obsah i charakter respondentů jsem se rozhodla použít polostrukturovaný rozhovor. V tomto rozhovoru je důležité mít předem připravené okruhy otázek. V průběhu rozhovoru lze jednotlivé otázky upravovat či zaměňovat jejich pořadí v závislosti na konkrétní situaci. Hlavní výhodou polostrukturovaného rozhovoru spatřuji tedy v tom, že dává respondentům dostatečný prostor k vyprávění a zároveň budu moc rozhovor usměrňovat (Hendl 2005: 164).

Rozhovory se seniory byly prováděny podle předem připravené osnovy, která se skládala ze čtyř tematických okruhů:

- 1) projevy manželské lásky a jejich význam
- 2) projevy romantické lásky a jejich význam
- 3) změny významu lásky v průběhu manželství
- 4) význam lásky v současné společnosti

Manželské páry byly dotazovány odděleně, především z důvodu citlivosti tématu rozhovoru. Je možné, že některé informace by manželé před sebou nechtěli říci, což by mohlo vést k zatajování a zkreslování informací. Rozhovory probíhaly vždy u respondentů doma. Dle Hendla je důležité dbát na emoční bezpečí respondentů (Hendl 2005: 156). Mým cílem tedy bylo zajistit respondentům prostředí rozhovoru takové, aby se cítili bezpečně a byli mi ochotni sdělit takto soukromé a intimní informace o svém manželství.

Před začátkem rozhovoru jsem zajistila souhlas respondentů se záznamem a ujistila je o anonymním zacházení s údaji. Senioři byli také seznámeni s účelem rozhovoru a upozorněni, že mohou v průběhu rozhovoru odmítnout odpovědět na jakoukoliv otázku nebo případně rozhovor ukončit. Rozhovory byly nahrávány na mobilní telefon a poté doslovně přepsány.

Obzvláště na začátku rozhovoru bylo nutné respondentům pokládat doplňující otázky a podporovat je ve vyprávění. V průběhu rozhovoru jsem se snažila respondenty nepřerušovat, pouze jsem hovor usměrňovala v případě, že výrazně odbočili od tématu.

Otázky týkající se sexuálního života respondentů jsem záměrně zařadila úplně nakonec rozhovoru. Předpokládala jsem, že se seniorům na toto téma bude hůře odpovídat a nechtěla jsem narušit průběh rozhovorů.

Všechny rozhovory s respondenty proběhly bez problémů. Jejich délka se pohybovala mezi 30 – 80 minutami. Přes počáteční obavy seniorů z rozhovoru mi nakonec někteří sdělili, že jsou rádi, že rozhovor podstoupili. Rozhovor jim umožnil svěřit se s věcmi ohledně partnerské lásky a intimity, které by podle svých slov neměli komu říct.

3.3 Výběr respondentů

Rozhovorů se zúčastnilo 5 manželských párů. Respondenti byli vybráni záměrným, nepravděpodobnostním výběrem. Jedním z hlavních kritérií výběru respondentů byl věk. Zvolila jsem věkovou hranici respondentů nad 65 let. Jak bylo v kapitole Teoretické vymezení stáří řečeno, tento věk se ve vyspělých zemích obvykle pokládá za počátek kalendářního stáří (Rabušic 1995). Jelikož dnes se lidé dožívají vysokého věku a jsou v 65 zpravidla ještě aktivní, nemůžeme považovat životní období stáří za homogenní. Jelikož jsem předpokládala, že různě staré páry mohou poskytovat odlišné odpovědi, vybrala jsem respondenty ve stáří různého stupně.

Domluvila jsem rozhovor s jedním manželským párem, kde oběma respondentům bylo přes 90 let. Tento rozhovor ovšem díky sníženým kognitivním schopnostem respondentů nepřinesl mnoho relevantních dat po můj výzkum. Proto jsem se rozhodla tento rozhovor ze své analýzy vynechat. Nutno podotknout, že během krátké návštěvy jsem u nich měla možnost pozorovat četné projevy vzájemné partnerské lásky, což posílilo moji motivaci k výzkumu a přesvědčení, že láska není něčím, co by ve stáří ztratilo na významu.

Dalším kritériem výběru bylo, že senioři musí žít v dlouholetém manželství. Na dlouholetém manželství můžu nejlépe sledovat představy manželů o vzájemné manželské lásce, jejich vnímání proměn lásky v jejich vztahu apod. Jednotlivé výzkumy, zabývající se dlouhodobým manželstvím, stanovují jeho hranici trvání velmi odlišně (Hatfield et al. 2008; Acevedo, Aron 2009). Zvolila jsem si tedy střední možnost mezi těmito výzkumy. Za dlouholetá manželství budu považovat ta, která trvají alespoň 25 let.

Zdravotní stav manželů musí být odpovídající jejich věku. Zdravotní stav totiž ovlivňuje to, jakým způsobem vnímáme svět kolem nás.

Přístup k respondentům jsem získala přes své známé. Jelikož se jedná o velmi osobní téma, bylo vhodnější, když mě moji známí respondentům doporučili. I tak někteří senioři byli z počátku nedůvěřiví a měli obavy z rozhovoru. Uvědomuji si, že úskalím tohoto řešení by mohlo být zatajování nebo zkreslování informací ze strachu respondentů, že informace prozradím jejich blízkým. Tomu jsem se pokusila předejít tím, že jsem respondenty ujistila o naprosté důvěrnosti získaných dat. Uvědomuji si, že rizikem tohoto typu výběru by mohl být tzv. chudý vzorek, pokud bych vybrala vzájemně si podobné respondenty (Miovský 2006: 134). Tomu jsem se snažila předejít odlišnou věkovou strukturou vybraných seniorů.

Najít respondenty se ukázala jako problematická část výzkumu. Oslovení senioři byli často ovdovělí nebo nesplňovali další podmínky pro účast. Rozhovor na toto téma odmítly přibližně 2 páry ze 3. To mohlo být způsobeno tím, že senioři se obecně více obávají cizích lidí. Za druhé je problematické už samotné téma výzkumu, jelikož se jedná o velmi citlivé osobní téma, o kterém se lidem, možná o to hůře seniorům, vypráví. Za třetí mě někteří senioři odmítli s vysvětlením, že mají neshody s partnerem, že v jejich manželství láska není.

3.4 Zpracování rozhovorů a analýza dat

Při přepisu rozhovorů jsem změnila skutečná jména respondentů z důvodu zachování jejich anonymity. Nová jména jim byla přiřazena podle určitého klíče, kdy jména obou partnerů začínají na stejné písmeno abecedy.

Poté jsem provedla analýzu rozhovorů s prvky kvalitativní obsahové analýzy (ne v celém jejím rozsahu). Při analýze dat jsem se zaměřila na projevy romantické a manželské lásky ve výpovědích respondentů. Dopředu jsem zvolila jednotlivá témata a kategorie, do kterých jsem získaná data zařazovala. Především jsem se soustředila na kulturní reprezentace manželské a romantické lásky v naší společnosti (dávání květin, procházky apod.). Vytvořila jsem subkategorie projevů lásky (verbální projev, dotyky apod.), v rámci nich jsem projevy lásky u seniorů zařazovala.

Podle Hatfield a Rapson je vhodné při měření romantické lásky zohlednit kognitivní, emocionální a behaviorální komponenty lásky (Hatfield, Rapson 1993). Pro přehlednější popis dvou zvolených typů lásky v manželství seniorů rozčlením její projevy do těchto základních komponent. Nevýhodu tohoto postupu spatřuji v tom, že

zařazení projevů lásky do jednotlivých jejích typů nemusí být vždy jednoznačné a bude záležet na mém úsudku. Tato negativa omezím tím, že jednotlivým typům lásky budu přiřazovat jejich typické projevy po vzoru Hatfield a kol.

Pro usnadnění analýzy jsem vytvořila tematické tabulky, ve kterých jsem již klasifikovaná data přehledně uspořádala. Řádky obsahovaly jednotlivé kategorie v rámci jednoho zkoumaného tématu, sloupce konkrétní respondenty. Tak jsem například snadněji mohla sledovat četnosti výskytu odpovědí respondentů a vzájemně je porovnávat.

Dále jsem k těmto projevům lásky přiřadila další získaná data, především ta, která popisují, proč jsou pro respondenty jednotlivé činnosti reprezentující typy lásky důležité. Tímto způsobem zjistím, jaký význam sami senioři jednotlivým typům lásky přiřadí.

4. ANALÝZA ROZHovorŮ

Jak je výše uvedeno, rozhovory byly provedeny s 5 manželskými páry. Respondenti jsou v textu odlišováni přiřazenými jmény (viz předchozí kap.). Daná zjištění jsou pečlivě dokládána vybranými úryvky z rozhovorů.

Jelikož byli partneři dotazováni odděleně, zajímalo mě, zda se budou jejich odpovědi obsahově lišit. Podle Giddense jsou romantickou láskou zasaženy spíše ženy (Giddens 2012: 53). Může se tak zdát, že pro ně v rámci jejich manželství nabývá romantická láska většího významu než pro muže. I paní Barbora v rozhovoru upozornila na skutečnost, že pro ni je romantika ve vztahu důležitá, ale pro jejího muže možná méně. Tyto genderové rozdíly se v rozhovorech ovšem neukázaly.

4.1 Projevy přátelské lásky a jejich význam v manželství seniorů

Z rozhovorů bylo zjevné, že mezi seniorskými páry je vysoká míra přátelské lásky. Sami senioři, když mluví o svém manželství, popisují svůj vztah často jako hluboké přátelství. Osm dotazovaných seniorů považuje svého partnera za **nejlepšího přítele**. Z toho by mohl vzniknout mylný dojem, že ve stáří se láska mezi manželi zcela vytratila a proměnila se v přátelství. Z rozhovorů s respondenty ovšem vyplynulo, že

vzájemná láska v jejich manželstvích bezesporu existuje a hraje v nich významnou úlohu. Pan Adolf a paní Cecílie přímo uvedli, že manžel/ka je něčím více než „pouhým“ nejlepším přítelem.

„Já ho považuju za všechno. To je pro mě člověk nejlepší, to je moje životní štěstí.“ (Paní Cecílie, 82 let)

„No, takhle bych to úplně neřekl. Přítel je někdo jiný, manželka je mnohem hlubší vztah, je to mnohem víc než přátelství.“ (Pan Adolf, 81 let)

Všechny rozhovory ukázaly, že senioři, žijící v dlouhodobém spokojeném manželství, přátelské lásce přikládají zásadní význam pro své manželství. Význam přátelské lásky pro seniory spočívá už v jejich samotných projevech. Pro seniory je především důležité, že je jim jejich partner oporou a že jim pomáhá v každodenním životě. Osm seniorů řeklo, že oporu a přátelství ve vztahu považuje za důležitější než romantické projevy lásky. Ovšem pět z nich zdůraznilo, že tuto oporu a přátelství upřednostňují v rámci svého manželství až nyní, ve stáří. Tato změna v hodnocení významu přátelské lásky u seniorů je popsána v kapitole Změny partnerské lásky v průběhu času. Ovšem paní Alena a paní Dana uvedly, že jak opora a přátelství, tak romantika, jsou pro ně velmi důležité. Nemohou tedy říct, kterému typu lásky přisuzují větší význam.

„... bez toho (opory a přátelství) by to vůbec nešlo. Jenom s romantikou se nedá žít.“ (Paní Alena, 74 let)

4.1.1 Emocionální komponenty přátelské lásky

Jak bylo v teoretické části vysvětleno, přátelská láska se projevuje především hlubokým **pocitem intimacy**, založeném na schopnosti partnerů otevřít se jeden druhému (Giddens 2012). To znamená, že manželé jsou si schopni říci cokoli, je mezi nimi vysoká míra oddanosti a důvěry. Dotazovaní senioři nejčastěji uváděli, že

nejintimnější pouto s partnerem cítili, když byli v těžké životní situaci (nemoc, ztráta nejbližších). V tu dobu jim byl jejich partner oporou. Ženy také uváděly okamžik narození svých dětí jako velice intimní. Nikdo nejsilnější pocit intimity nespojoval s prožitými sexuálními aktivitami. To by mohlo být ovšem způsobeno tím, že se respondentům o jejich sexuálním životě hůře mluví.

„Asi když je nějaká nesnáz, nějaká bolest. Když třeba ztratíte rodiče, tak se více obracíte k partnerovi a hledáte v něm nějakou tu útěchu.“ (Paní Eva, 71 let)

„Cejtím to často. Nejvíc asi, když jsme si nesli dcery z porodnice.“ (Paní Alena, 74 let)

„Je to třeba většinou v době, kdy máme nějakou krizovou situaci, nemyslím teď vzájemnou, ale rodinnou, musíme řešit něco nepříjemného, tak jsou situace, které nás semknou a děláme všechno pro to oba dva, abychom to vyřešili.“ (Pan Adolf, 81 let)

4.1.2 Kognitivní komponenty přátelské lásky

Vzájemná **důvěra**, jako významný projev přátelské lásky, spočívá v tom, že si partneři mohou říci cokoli, pomoci si a spolehnout se jeden na druhého. Devět dotazovaných seniorů uvedlo, že se mohou na partnera spolehnout i mu cokoli říct. Tato důvěra je posilována v situacích, kdy je jeden z partnerů zraněn nebo nemocen. Zde je klíčové, jak se partner v těchto situacích zachová. Z rozhovorů vyplynulo, že ačkoliv se respondentovi či respondentce stal například nějaký úraz již dávno, ve stáří na tyto chvíle často vzpomínají a oceňují chování partnera, který jim pomohl. Jak pan Adolf říká, donutí je to se v dané situaci s manželkou semknout. Z toho vyplývá, že pokud dokáže jeden tomu druhému poskytnout pomoc a oporu, příznivě to ovlivní manželství a dlouhodobě to podpoří vzájemnou přátelskou lásku mezi manželi.

„...například operaci páteře. Tak jsem věděl, že se na ni můžu stoprocentně spolehnout. Určitě se mi věnuje víc, než já jí. I při takových banálních věcech, teďka marodím už dva měsíce s kašlem, tak jsem se stěhoval tamhle do obýváku a spal jsem v křesle, přesto ke mně vstala, udělala čaj.“ (Pan Emil, 74 let)

„Pomohla mně hodně, když jsem byl nemocnej, dlouhodobě, byl jsem ochrnutej. Když mě pustili z nemocnice, já to řeknu tak nějak, jsem si chtěl něco udělat, jsem říkal, že jestli budu na vozejku, tak si něco udělám. No a ona mě z toho dostala. Opravdu se o mě starala, když jsem byl ochrnutej, tady (ukazuje). Měl jsem to takhle celý zadělaný, krunýř a ona se mnou jela na dovolenou, všechno. To jako, to od ní bylo, to jo...“ (Pan Bedřich, 67 let)

Pro seniory je důležité, že jejich partner je ochoten pomoci nejen jim, ale i jejich dětem a celé rodině. Přátelská láska je tedy ovlivněna dalšími rodinnými vztahy. Například podle pana Emila je důležité shodnout se v manželství na výchově dětí. To, že z jejich dětí vyrostli „dobří“ lidé, přisuzují vzájemné lásce a schopnosti se ve vztahu domluvit a spolupracovat.

„Láska v manželství má velký význam. Z toho se nám narodili děti, šikovný děti, tak to má velký význam. I když ty děti odejdou z domova, tak s nima pořád žiješ, chceš vědět, co dělají a tak... Manželství má velký význam hlavně kvůli dětem.“ (Paní Dana, 68 let)

Senioři v rozhovorech uvedli, že láska ve stáří přináší hlavně **zodpovědnost a starost o toho druhého**. Paní Eva řekla: „A v tom stáří je tam i taková ta zodpovědnost jeden za druhýho, abychom si vyhověli a opatrovali jeden druhýho“. „...Mám ho (myšleno manžela) na krku, tak se musím o něj starat.“ To souvisí se strachem o partnera, který láska obvykle zahrnuje. Ve stáří je toto umocněno tím, že se zvyšuje

pravděpodobnost, že jedinec onemocní nebo se zraní. Paní Barbora, když popisovala svůj vztah s manželem, řekla, že *„je to láska, ale je to i trochu strach jeden o druhého.“* Tento strach o partnera byl patrný i v části rozhovoru, kdy byli senioři dotázáni, zda na svého partnera myslí, když spolu nejsou. Pokud uvedli, že na svého manžela myslí, často je ti podle nich z důvodu, aby se mu nic nestalo, aby dal pozor na cestu, měl čisté prádlo apod.

4.1.3 Behaviorální komponenty přátelské lásky

Sdílení zážitků, myšlenek, přání apod. skrze **společnou komunikaci** je také důležitým projevem přátelské lásky u dotazovaných. Ve stáří jsou lidé spíše obklopeni rodinou než blízkými přáteli. Často nemají a někteří ani nikdy neměli, komu by se mohli svěřit „vně“ rodinu. Manžel/ka se tak stává nejbližší osobou, se kterou je možné komunikovat o intimních věcech. Tato komunikace, ale i povídání o každodenních záležitostech prohlubuje pocit přátelství a lásky u seniorů.

„A já jsem takovýho kamaráda v tomhle smyslu taky nikdy neměl. Nikdy jsem s nikým nekonzultoval rodinný vztahy. Nikdy, ani se ségrou ne. Byla tu vždycky akorát Eva.“ (Pan Emil, 74 let)

Pokud si manželé něco neřeknou, je to většinou z důvodu obav z toho, že by svého partnera znepokojili. Příčinnou zamlčování informací před partnerem se ve stáří stává zhoršený zdravotní stav seniorů. Toto chování zmiňovaly výhradně ženy, tři ženy z pěti řekly, že raději svému manželovi zatají, pokud se necítí dobře. Tím nejen ochraňují partnera (aby byl v psychické pohodě apod.), ale i udržují příznivé domácí klima. Podle pana Bedřicha je pro udržení vzájemné lásky důležité v konverzaci vynechávat nadávky. Podle něj by se manželé *„neměli vzájemně posílat někam.“* S tím se shoduje názor pana Davida, který říká, že si můžete *„ledacos myslet, ale vyřčený slovo už je horší.“*

„Třeba bolesti. Když mám nějakou bolest, tak hned neběžím a neříkám mu to. Mužský v tomhle tom věku už rádi se pozorujou a

hlídají svoje bolesti, takže na co já budu říkat ještě ty svoje. To bysme tady měli utrpení. Spíš já mu říkám, to ti přejde, to nic není, mě to taky bolí. Abychom nepadli do toho, jak to maj ty starý lidi, že se jen baví o tom, co je bolí, to bych nerada.“ (Paní Eva, 71 let)

Přátelská láska je posilována **společnými zájmy**. Šest seniorů považuje svého partnera za přítele i díky zájmům, které mají společné. Pro dotazované seniory je velmi důležité, že si rozumí. Společné zájmy se často vyvíjejí až postupně v rámci manželství. Tyto společné zájmy upevňují jak manželství, tak vzájemnou lásku partnerů. Díky společným zájmům manželé mohou trávit více času společně. Tím dochází k posilování druhého typu lásky ve vztahu – lásky romantické. Společné zájmy se také často stávají předmětem konverzace seniorů, což opět podporuje lásku mezi manželi.

„Záleží na těch společnejch zájmech, časem by se, když už jsou lidi delší spolu, ty společný zájmy ten vztah upevní a najdou si k sobě zase snáž cestu.“ (Pan Emil, 74 let)

„Přátelství musí bejt. Jinak bysme spolu nebyli, to bysme se navzájem zabili.“ (Paní Dana, 68 let)

Přátelská láska je podle dotazovaných seniorů umožněna díky vzájemné **toleranci a kompromisům**, které jsou manželé ochotni dělat. Podle Niklase Luhmanna je v manželství „důležité přesáhnout vlastní zvyky a zájmy.“ (Luhmann 2002: 41) Vysoké míře tolerance osm seniorů přisuzuje to, že jejich láska vydržela tolik let. Děláním kompromisů je podle respondentů důležité nejen v závažných rozhodnutích, ale i každodenních záležitostech, jako je sledování televize a výběr pořadu. Tím se předchází hádkám, které ve svém důsledku mohou partnerskou lásku oslabit. Hlavně muži zdůraznili skutečnost, že by jim ženy neměly bránit v tom, co dělají rádi. Jak bylo již výše zmíněno, společné zájmy a podobné povahy jedinců utužují podle dotazovaných seniorů přátelskou lásku. Pokud jsou ale manželé povahově odlišní, musejí se v průběhu manželství často přizpůsobovat a dělat kompromisy. Tak je možné lásku ve vztahu zachovat.

„Myslím si, že žena dělá strašnou chybu, když mužovi v jeho zálibách brání... A potom, když s ním chce jít do kina, je sice trochu otrávenej, ale kvůli ní jde. Je to taková vzájemná vyváženost.“ (Pan Emil, 74 let)

„Já jsem taková jako hrozně akční a veselá a manžel je úplně můj opak. Takže to trvalo nějakou dobu prostě. My jsme se i rozešli no a pak jsme se zase sešli a tak jsme se museli přizpůsobit. Ale někdy to vadí i teď.“ (Paní Dana, 68 let)

Šest seniorů také uvedlo, že se jejich láska a přátelství utužilo překonáváním životních překážek. To, že se například rozhodli pro společný vztah a manželství na úkor nesouhlasu svých rodičů, se pozitivně odrazilo na současné podobě vztahu a tom, co k sobě cítí. Podle slov seniorů museli „bojovat“ za vztah, museli vložit do vztahu hodně společného úsilí, aby jejich láska mohla pokračovat. Na tyto životní chvíle, kdy si společně utvářeli domov a obětovali se jeden pro druhého (několik zaměstnání, opuštění domova apod.) vzpomínají senioři často i ve stáří. V důsledku toho je jejich stávající láska opětovně posilována.

„Takže jsme si pracně všechno vybudovali od prvopočátků. Tím myslím, že nás to stmelilo a překonali jsme všechny ty manželský nesnáze.“ (Paní Eva, 71 let)

„Oni nám rodiče nepřáli. A my jsme si to museli vybudovat sami všechno. Jako my jsme nedostali nic. A proto se to přátelství utužilo.“ (Pan Bedřich, 67 let)

„... čím méně toho majetkově mají, tím více je to spojuje a upevňuje ten vztah. To znamená v tom smyslu, že si ukládají nějaký peníze, tak se spolu rozhodnou, jestli si koupí dvě křesílka nebo novou postel. Takže každou tu maličkost, kterou

společně získáváte z toho společného úsilí, je důležitá.“(Pan Emil, 74 let)

S tématem dlouhodobých manželství a přátelské lásky se nabízí otázka, zda senioři spolu nežijí už jen ze **zvyku**. Z rozhovorů vyplynulo, že jakýsi návyk za roky společného soužití se objevuje. Například paní Eva, když mluvila o svém manželství, řekla, že: *„Je tam ta láska, ale už je tam i ten návyk“*. Sedm respondentů užilo při popisu nebo hodnocení svého vztahu slovo zvyk, vzápětí potom ovšem odmítli, že by jejich vztah fungoval pouze ze zvyku či setrvačnosti. Často tento zvyk uváděli spíše v pozitivním významu. Podle nich je dobře, že už si nemusí ve stáří zvykat na jiného partnera a jiný životní styl. Většina dotazovaných ale uvedla, že jim dosavadní soužití jako zvyk nepřipadá.

Tento zvyk na soužití s konkrétním partnerem tedy nevylučuje partnerskou lásku, spíše přátelská láska v dlouhodobých manželstvích zvyk zahrnuje.

„Říkáme si, že by nás už nebavilo začínat znova, jako všechno od znovu.“(Paní Alena, 74 let)

„Zvykat si na novou ženskou souvisí s tím, že si člověk musí zvykat na novou svíčkovou.“(Pan David, 73 let)

„Je to trochu zvyk...ale to není zvyk jako košile, aby to bylo, ale nám to zatím funguje. Máme se rádi. A kdyby nám to nevycházelo, tak věřím tomu, že i já, i manželka bysme to nějak ukončili. Ale ne, zatím ne.“(Pan Bedřich, 67 let)

„Ono to vypadá jako zvyk, ale je tam něco dalšího. Zvyknout si nemůžete na všechno.“(Pan Ctirad, 85 let)

Jak je popsáno výše, přátelská láska hraje podle dotazovaných seniorů v jejich manželství větší úlohu než láska vášnivá. V rozhovorech ale senioři konstatovali, že ve vztahu musí být něco navíc, něco, co jejich vztah „oživuje“ a vytrhuje z každodennosti a zvyku. Podobnou úlohu v manželství může mít druhý typ lásky; a to láska romantická.

4.2 Projevy romantické lásky a jejich význam v manželství seniorů

Všech deset dotazovaných seniorů si myslí, že by v každém fungujícím vztahu měla být romantika. Všichni zároveň potvrdili, že jisté projevy romantické lásky lze najít v současnosti v jejich vztahu s manželem/kou. Rozhovory ukázaly, že senioři považují za důležité, aby si partneři vzájemně projevovali lásku způsobem, který je v naší společnosti vnímán jako romantický. Respondenti uváděli, že se v rámci svého vztahu aktivně podílejí na udržování romantické lásky po celé manželství, tedy i ve stáří. To je podle Luhmanna pro udržení lásky nezbytné (Luhmann 2002: 41). Analýza rozhovorů jednoznačně ukázala, že romantická láska nemusí nutně zaniknout v průběhu času. Naopak může být prožívána i ve stáří po boku dlouholetého partnera.

Dotazovaní senioři uváděli, že romantická láska je pro ně v manželství důležitá. Jak bude níže více ukázáno, romantická láska v manželství podle seniorů přispívá ke kvalitě jejich partnerského vztahu a pomáhá jej udržovat. V neposlední řadě se romantická láska podílí na osobní spokojenosti jedinců ve vztahu.

Ačkoliv senioři uváděli, že se aktivně snaží svému manželovi/ své manželce lásku projevovat, pan Emil zastával názor, že není dobré lásku manželce projevovat v té míře, v jaké jí cítí. Říká, že „není dobře dávat partnerovi lásku až moc najevo.“ Podle něj by měly být u každého obavy, že může o svého partnera přijít. V důsledku toho budou muset oba manželé vyvíjet úsilí a pečovat o vztah i o sebe navzájem. Toto napětí podle něj přispěje k vzájemné lásce a dobrému manželství. To je podle mého názoru dobrý příklad toho, že nelze hodnotit, ve kterém manželství je láska mezi partnery silnější pouze tím, jak je projevována. Důležité je především to, jaký význam senioři projevům lásky sami přikládají.

Nejprve byla seniorům položena otázka, co pro ně představuje romantiku v manželství. Pohled na to, co je romantické, je poměrně subjektivní, ačkoliv je částečně sociálně a kulturně podmíněn (Neto 2007; Riela 2010). Pro dotazované seniory romantika představuje především společné trávení času, tanec nebo například intimní fyzický kontakt s partnerem.

*„Romantika je třeba jet spolu někam, třeba na kole někde.
Vyzít někam, třeba i pěší, držet se za ruku nebo jet se
vykoupat, třeba večír nebo navečír. Anebo i doma, máme venku*

dobrý posezení. Večír tam přijít, sednout si tam při svíčkách, držet se za ruku a takový.“(Pan Ctirad, 85 let)

„Romantické chování, to může být třeba při tancování. Minulý týden jsme byli s manželkou na plese. Může být romantika třeba i ve vinném sklepe. Důležitý je, že sme spolu a je nám dobře.“
(Pan Adolf, 81 let)

Pan Ctirad nebo paní Dana zdůrazňují, že romantické na společných aktivitách (dávání dárků atd.) je to, že se **konají pouze občas** a stávají se tak něčím výjimečným a vzácným v rámci manželství. To úzce souvisí s významem romantické lásky, který pro partnerský vztah tato láska má. Tento význam bude objasněn v závěru této kapitoly.

Jak již bylo výše vysvětleno, senioři upřednostňují v rámci svého manželství přátelství a oporu nad romantikou. Přesto analýza rozhovorů ukázala, že romantika má v životě seniorů významnou roli i ve stáří.

„Že prostě když a to bývá ještě u nás v tomhle věku, když slyšíme hezkou hudbu, tak si na ní tady zatancujeme. I se k sobě třeba přitulíme. I když jsme starý, je to pořád v tom člověku.“(Paní Dana, 68 let)

4.2.1 Behaviorální komponenty romantické lásky

Jedním z projevů romantické lásky v manželství je **společné trávení času** partnerů. Když senioři odpovídali na to, co považují za romantické chování ve svém manželství, všichni dotazovaní uvedli nějaký způsob trávení času s manželem či manželkou na prvním místě. Důležité pro ně je, že si najdou čas, který si vyhradí pouze na sebe a tráví ho především někde mimo domov. Výčet společných aktivit byl velmi široký. Senioři v rozhovorech nejčastěji uváděli, že s partnerem chodí na procházky, navštěvují divadla, chodí na večere, tráví čas na chalupě nebo jezdí na společné dovolené.

Tyto společné aktivity umožňují seniorům odpočinout si od práce. Zároveň jim pomáhají zapomenout na každodenní starosti. Pan Emil říká, že romantika při

společných aktivitách „*podmiňuje dobrou vztah.*“ Podle něj při nich manželé mohou „*najít společnou cestu*“. Pan Adolf a pan David se svými manželkami chodí rádi tancovat na plesy. Tam mj. vzpomínají na dobu, která podle pana Davida byla nejkrásnější, a to na prvních pár let manželství. Toto vzpomínání posiluje romantickou lásku mezi manželi.

„I když jsme tady a je hezky, tak se sebereme a jdeme se projít na Vyšehrad. A máme na sebe čas a popovídáme si. To klidně necháme práci.“ (Paní Eva, 71 let)

„Jo tak chodíme často. Chodíme na ty plesy, zábavy, na bály. Chodíme do divadla strašně rádi, hlavně sami dva.“ (Pan Adolf, 81 let)

„My si rádi občas obcházíme místa, kam jsme chodili, když jsme začínali... Pro mě tohle má největší cenu, vrátit se zpátky, když to bylo vůbec nejhezčí. Já si třeba v těch letech chvílích uvědomím, že se mi Dana ještě pořád líbí, no... že mi není lhostejná.“ (Pan David, 73 let)

I po mnoha letech společného soužití ve stejném domě (bytě) jsou senioři schopni záměrně si z něj vytvořit místo, kde můžou romanticky trávit čas se svým partnerem. Z toho vyplývá, že dotazovaní senioři si nevyhražují čas pro partnera pouze z důvodu potřeby někam chodit a zabavit se. Kromě toho chtějí (i po tolika letech manželství) strávit s manželem/kou hezký čas, ve kterém se mohou věnovat jen sami sobě. Paní Eva říká, že tyto chvíle je s manželem spojují. Dodává, že alespoň budou „*mít na sebe vzpomínky, jestli jeden odejde dřív nebo druhý.*“ Romantické chvíle tedy pomáhají budovat síť vzpomínek, které si senioři budou moci vybavovat v době, kdy se budou cítit osaměli.

„...Nebo si tady (doma) sedneme, otevřeme si flašku a bavíme se prostě mezi sebou. Práce nám tady stojí. Třeba o knížkách, nebo co jsme kdy viděli.“ (Paní Eva, 71 let)

„My máme barák, zahradu... takže si tam občas posedíme, dáme si vínko. Manželka třeba zapálí na stole svíčky. To je fakt hezký, takhle.“ (Pan Ctirad, 85 let)

Pro romantickou lásku je typické, že se partneři snaží vzájemně **potěšit**. Seniori v rozhovorech uváděli, že občas svého manžela/svou manželku něčím obdarují nebo ho/jí překvapí, aby mu/jí udělali radost. Projevem romantické lásky je tedy bezesporu **dávání dárků** za účelem potěšit toho druhého. Pan Emil v rozhovoru uvedl, že se absolutně shoduje s tím, *„když se říká, že ten, kdo daruje, má z toho větší radost než ten, kdo ho má dostat.“* Dávání dárků tedy může přispívat k osobní spokojenosti seniorů.

Muži se snaží své manželky potěšit například květinou, která se v naší společnosti stala symbolem vyjádření romantické lásky. Např. pan Adolf a pan Ctirad v rozhovoru řekli, že jejich manželky v posledních letech často květinu od nich nechtějí. Podle nich spíše dávají přednost dárkům, které déle vydrží. Z rozhovoru s nimi bylo zjevné, že je tato skutečnost mrzí. Rádi by dali manželce najevo svou lásku právě květinou, kterou považují za určitý symbol lásky. Tím, že manželky květiny odmítají (ačkoliv třeba z praktických důvodů), tím jako kdyby odmítaly lásku, která je jim od jejich mužů prostřednictvím dávání květin projevována.

Ženy zase uvaří manželovi jeho oblíbená jídla za účelem udělat mu radost. Někteří seniori v rozhovorech přímo zdůrazňovali, že to, že se je partner snaží potěšit a dává jim najevo, že je má rád, je pro ně důležité i ve stáří. Například paní Cecílie po celou část rozhovoru upozorňovala na skutečnost, že ačkoliv mě to tak nemusí připadat, romantika je důležitá i v jejím věku. Jakoby paní Cecílie měla potřebu obhájit si skutečnost, že navzdory tomu, jak je chápáno období stáří, v jejím manželství láska a romantika pořád existuje.

„Manželce občas kytičku přinesu a nestydím se jako někdo, kdo jde a kytku si schovává pod sakem, já se za to nestydím. Já jsem byl na to od mládí zvyklej z rodičů a tak jí vždycky třeba na MDŽ kytičku dávám. No ale někdy i jen tak přinesu kytičku, ale to jen tak abych...“ (Pan Bedřich, 67 let)

„Kytku jí přinesu, někdy jí přijme a někdy jí třeba nechce. Zejtra je MDŽ, tak ať jí radši potom koupím nějaký stromek na balkon. Ona se dá romantika někdy dělat hrozně těžko, to musí být oboustranný.“ (Pan David, 73 let)

„... vím, co mám rád, tak mu třeba uvařím nebo mu přinesu nějakou dobrou knihu. Myslím si, že tyhle prvky i v našem věku za tu romantiku považuju. Nebo mu občas uvařím do práce, to ho nejvíc potěší, protože jsou z toho vždycky všichni chlapi na větvi.“ (Paní Eva, 71 let)

„Potěší mě od toho muže menší dárky, pozornosti, pohlázení, laskavý slovo. Třeba se řekne, že ve stáří to tak není. Já si myslím, že je jiná než v tom mládí, ale je pro vás příjemný, když mi manžel koupí třeba i ten zákusek jenom. Nebo mi přijde dát pusku, poděkuje mi, umeje za mě nádobí, pohladí vás. Myslím si, že ten vztah je na tý romantice, i když trochu jiný. Ale je tam moc důležitý.“ (Paní Cecílie, 82 let)

4.2.2 Kognitivní komponenty romantické lásky

Dalším projevem romantické lásky, který byl v manželství dotazovaných seniorů zastoupen, je **myšlení na partnera** v době, když jsou odloučeni. Devět seniorů řeklo, že na svého partnera myslí, když s ním nejsou. Jak bylo popsáno v předešlé kapitole, senioři na sebe často myslí z důvodu, že mají jeden o druhého starost, aby se jim něco nestalo. Rozhovory ale také ukázaly, že na sebe myslí i z důvodu, že jim jejich manžel/ka chybí. Poté si například často volají nebo se jinak chtějí spojit. To, že si navzájem dají najevo, že si chybí, může podporovat jejich vědomí, že je má jejich partner rád. Paní Alena řekla, že když jí manžel zavolá a slyší jeho hlas, že je to pro ni velmi uklidňující. Říká, že je hezké vědět, že na ni manžel myslí. Vědomí, že na sebe manželé myslí, může významně přispívat k osobní spokojenosti jedince ve vztahu.

„Já se vždycky těším, že odjedu, ale už večer s manželem skypujeme...“ (Paní Dana, 68 let)

„Já když jsem v práci, tak jí volám. Já jí pravidelně v osm hodin zavolám, to jo, to já na ní takhle myslím. Ale tak, pokud mám možnost.“ (Pan Bedřich, 67 let)

„Ano, a rád a často. Když bez ní nejsem pár dní, hned mám opar. Manželka mě pak podezřívá, že jí zahejbám (smích).“ (pan Adolf, 81 let)

Součástí romantické lásky je **idealizace** partnera. Ta je typická především pro počáteční fázi vztahu a zamilovanost. Určitý obdiv a vzhlížení k manželovi či manželce může přetrvat po celou dobu manželství až do stáří. Senioři v rozhovoru měli říci, co se jim na partnerovi líbí. Pan Adolf například o své ženě řekl, že je to „... *perfektní máma, žena a babička.*“ Paní Barbora zase uvedla, že se jí na manželovi nejvíc líbí to, že je inteligentní, sečtělý a ví snad všechno. Když o svých partnerech senioři mluvili, bylo z toho patrné, že je kvůli jistým vlastnostem nebo chování obdivují nebo alespoň velmi oceňují. Pan Ctírad a pan Adolf zdůraznili, že se jim manželka stále líbí. Pan Ctírad dokonce dodal: *„Je hezká, přitažlivá. Čím dál víc se mi víc líbí. Říká, že je stará, ale mně se líbí takhle.“*

„Ale asi zase pro to soužití je dobrý, že jsou to opačný povahy. No, asi protože můžete toho druhýho kvůli něčemu obdivovat, že má něco, co vy ne...“ (Paní Eva, 71 let)

„To se tak vyvine, že ta a žádá jiná. Já vím, že měla zajímavěj pohled, když se na mě těma očima podívala, to funguje do dneška. Já jí vždycky řeknu, aby se na mě podívala jako tenkrát.“ (Pan David, 73 let)

„Protože mně imponovala. A vlastně občas pořád. Je to pravda, že je to dominantní žena, to teda je, chytrá je, až moc mazaná (smích). (Pan Bedřich, 67 let)

4.2.3 Emocionální komponenty romantické lásky

Romantická láska se nazývá též vášnivou, jelikož je pro ni typická **touha** po partnerovi, která zahrnuje fyzický kontakt. Analýza rozhovorů ukázala, že intimní fyzický kontakt je podle seniorů důležitý po celé manželství včetně stáří. Celkově podle nich ubývá četnosti **sexuálních aktivit**, o to více se prohlubuje význam „jemnějších“ fyzických kontaktů, například letmého dotyku či objetí. Všechny deset seniorů vyvrátilo mýtus o absenci sexuálního života ve stáří. Ještě tři dotazované manželské páry praktikují sex, dva nejstarší z nich již ne. Ale i ty potvrdily, že do 60 let byl sex pravidelnou součástí jejich manželství. Všichni dotazovaní senioři uvedli, že se s partnerem v současnosti objímají nebo se políbí. Jako důležitý fyzický kontakt považují například i letmé dotyky, hlazení nebo třeba vzájemné škrábání zad. Pro paní Evu tyto „drobné“ fyzické kontakty znamenají to, že na ni její manžel myslí, že je pro něho důležitá. To přispívá k jejímu pocitu spokojenosti ve vztahu.

„Nejsou to žádný francouzáky, ale dáme si pusy. Prakticky vždycky, když někdo z nás odchází z domova. Nikdy se nestane, aby ten druhý odešel bez toho, aby dostal pusy a řekl mu, dej na sebe pozor. To je vždycky. Nebo někdy mu dám pusy jen tak.“ (Paní Alena, 74 let)

„Jo, jo to spíš já. Já jsem takovej, já bych jí pořád objímal. Ale opravdu, já jsem takovej. Ne, že by manželka byla chladná, to neříkám. No to když tady vaří, to já jí tak nějak otravuju...“ (pan Bedřich, 67 let)

„...Že o sobě víme, že ten druhý...je to od něj nějaký poděkování, pozornost, že jste pro něj důležitá. Já ho třeba zatahám za ucho a už ví, že o něm vím, že si ho všímám. Že

v tom stáří nemusí být nějaký náruživý doteky, ale že stačí i taková ta menší pozornost.“ (Paní Eva, 71 let)

Všech deset dotazovaných seniorů potvrdilo, že **sex je důležitou součástí manželství i ve stáří**. Zároveň ale konstatovali, že si uvědomují, že provozování sexuálních aktivit je dočasné. Senioři v rozhovorech zmiňovali skutečnost, že počítají s tím, že v budoucnu přestanou s partnerem sexuálně žít. Rozhovory se seniory ukázaly, že se společné sexuální aktivity manželů podílejí na kvalitě partnerského vztahu, jelikož ho dělají pevnější. Zároveň ho podle paní Evy nebo pana Ctirada dokážou zpestřit.

Společný sexuální život manželů se také podílí na udržení jejich partnerského vztahu. Paní Cecílie uvedla, že v ní sex s manželem vyvolává pocit lásky k němu. Říká, že si uvědomí, že má manžela ráda a že je dobře, že je s ním v manželství. Tento cit, který snad můžeme označit za lásku, je pro ni důležitější, než samotný sexuální akt. Sex také ve vztahu podle seniorů funguje jako obrana proti manželským neshodám, které pomáhá překonávat. Podle paní Aleny některé drobné neshody s manželem po sexu vymizí. Paní Barbora význam manželského sexu vidí i v tom, že příznivě působí na lidské tělo a dodává mu potřebné hormony.

„Člověk to bere z lásky, nebere to jako příležitost. A ten vztah je takovej pevnější.“ (Pan David, 73 let)

„Je důležitěj. V tomhle tom věku je na jiné úrovni, ale je pořád. Taky to tomu tělu něco dává, hormony začnou pracovat a to vlastně něco dává. A potom, zase děti, ale ty u toho nemusí být. Já myslím, že je to pro tělo zdravý, ty hormony a cit ti to vyvolá.“ (Paní Barbora, 65 let)

Celkově má romantická láska podle seniorů v jejich manželství význam především v tom, že je něčím, co jejich dlouhodobý vztah „oživuje.“ Díky tomu se romantická láska stává tím, co **vytrhává partnerské vztahy z každodennosti**. Pomáhá tomu, aby se manželství nestalo zvykem. Na to upozorňuje i Luhmann, že dávání dárků, trávení společného času a podobné projevy lásky „nesmí vykazovat známky opakování“. Říká, že: „něco takového se nedaří, ale je nezbytné, aby byl alespoň patrný

záměr něco takového učinit.“ (Luhmann 2002:43) Pan David říká, že romantika je v manželství něčím navíc. Něčím, co může pomoci přispět k tomu, aby byl partnerský vztah nejen fungující, ale také pro manžele uspokojující, krásný a nevšední. To se ukázalo jako hlavní význam romantické lásky ve stáří.

„Taky jsou takový stavy (myšleno romantické chvíle), jistě že jo. Takový stavy být musej, Jinak by to bylo všechno tak šedivý, moc jednotvárný. Bejt pořádněj kravál a pak se usmiřovat, to je krásný. To je jako v přírodě. Nejdřív je sluníčko a pak hned déšť a zase vysvitne sluníčko.“ (Pan David, 73 let)

„No musíme být spolu taky jinak než jenom doma. To ten vztah tak nějak oživuje. A je to taky dobrá chvíle, kdy si můžeme dát najevo, že se máme rádi nebo že ještě o sebe stojíme.“ (Pan Ctirad, 85 let)

4. 3 Změny významu lásky v průběhu manželství

Jak bylo v teoretické části popsáno, láska ve stáří získává jinou formu a jiný obsah (Haškovcová 1990). Rozhovory se seniory ukázaly, že v průběhu jejich vztahu a manželství docházelo ke změnám v tom, jak se s partnerem milují a jak si tuto lásku vzájemně projevují. V průběhu času se také změnil význam, který lásce (konkrétně oběma zkoumaným typům lásky) a jejím projevům přikládají. Z předešlých kapitol vyplývá, že tradiční model chápání vývoje lásky, tedy že se láska romantická v průběhu času přemění na lásku přátelskou, je podle toho, jak lásku ve svém manželství popisují dotazovaní senioři, velmi zjednodušený a snad se dá hodnotit i jako nesprávný. Jak bylo výše objasněno, nejenže romantická láska ani ve stáří nezaniká, dokonce se stává pro manželství a samotné aktéry velmi důležitá.

4.3.1 Seznámení a první roky manželství

Seznámení a počátek vztahu osm respondentů hodnotilo jako romantický. Například pro pana Emila nejvíce romantické bylo to, že pro paní Evu měla její matka vyhlídnutého muže a on ji získal pro sebe. Romantiku také vidí v tom, že na začátku s manželkou nic neměli a museli si vše budovat pouze sami dva. I paní Barbora mluví o tom, že se s manželem v prvních letech potřebovali navzájem. Takže jakési **překonávání překážek** podle dotazovaných seniorů posilovalo pocit lásky mezi nimi a přispělo k pozitivnímu vývoji vztahu. Podle Giddense určité obětování se pro lásku (např. ztráta materiálního zázemí apod.) je typickým znakem romantické lásky (Giddens 1998: 110).

„Byla to rána pro rodiče, hlavně pro tu matku, ta tomu bránila. Když jsem odcházela z domu, tak jsem měla v jednom kufru oblečení, ve druhém knížky. Já jsem ještě studovala, dělala jsem pajdák v Plzni. A tak to takový bylo ty začátky těžší. Ale říkám, zaplat' pánbůh za ně, protože jsme začínali oba dva stejně, z ničeho, rodiče taky neměli na rozdávání... Byla jsem do něj určitě zamilovaná, jinak bysme nepřekonali všechny ty věci.“
(Paní Eva, 71 let)

Pan Emil vzpomíná na romantické chvíle, kdy s paní Evou chodili do kina na ruské filmy, u kterých byla návštěvnost velmi nízká. Měli tedy v kině dostatek soukromí a podle pana Emila prožívali krásné intimní chvíle. Paní Dana zase vzpomíná, jak se s panem Davidem seznámili v Lucerně v tanečních. Romantická pro ni byla chvíle, kdy ji pan David přišel požádat o jeden tanec a „protancovali“ spolu celý večer.

Pro paní Evu a paní Barboru byl počátek vztahu romantický i v tom, že se svými budoucími muži zažily své první sexuální zkušenosti. Podle paní Evy hrálo také roli, že měla chuť poznat něco nového. Říká, že společné sexuální zkušenosti je s partnerem sblížily ještě více a posílilo to u ní zamilovanost a lásku k partnerovi.

„To byla ta zamilovanost a prostě možná že tam byl i ten chťič okusit to, poznat to.“ (Paní Eva, 71 let)

„...on to byl můj první muž a pak jsem se do něj zamilovala a i po tý sexuální stránce nás to sblížilo, že jsme si rozuměli. Aspoň já, ale i on, i když měl přede mnou víc známostí, tak to přeskočilo, vyhovovali jsme si po všech stránkách, tak jsme začali spolu chodit.“ (Paní Barbora, 65 let)

Zajímavé bylo, že senioři při vyprávění svého seznámení s partnerem zmiňovali prvek **osudovosti**. Pan Adolf řekl, že se seznámil s paní Alenou na autobusové zastávce, přičemž si doma zapomněl lístek a paní Alena ho oslovila, zda jeden nepotřebuje půjčit, což podle něj nemohla být náhoda. Nebo paní Eva mě přímo přesvědčovala o tom, že to musel být osud, když se s panem Emilem potkali po nějaké době ve stejném vlaku. To bylo pro ni znamením, že pan Emil je ten pravý. Tato osudovost může být považována za znak romantické lásky. Pro zmíněné seniory se stala něčím reálným, jakýmsi ujištěním, že se do toho druhého mohou zamilovat.

4.3.2 Proměna lásky v manželství

V průběhu času se podle pana Emila *„některé věci potlačí věkem.“* Devět seniorů se shoduje na tom, že **význam lásky je jiný, když je člověk mladý a ve stáří**. Když senioři popisovali, v čem se jejich láska v průběhu času změnila, uváděli, že na začátku byla silná **zamilovanost, která časem odezněla**. Podle pana Bedřicha *„ustupuje vztah lásky ve smyslu hladu po sobě.“*

Pan David říká, že nemá rád svou ženu *„méně, ale jinak.“* Podle něj je jejich láska za roky společného soužití *„otesaná.“* Kromě zamilovanosti bylo podle pěti seniorů jejich manželství už od začátku částečně založené na přátelství. Pan Emil s paní Evou si vztah vybudovali na tom, že se navzájem potřebovali, což podle nich dalo vzniknout přátelství mezi nimi hned na začátku jejich vztahu. Také podle paní Aleny přátelství s jejím manželem pokračuje od začátku vztahu až do současnosti.

„Já myslím, že určitě byla silnější zamilovanost. Že se mi líbila, ona byla opravdu hezká holka a navíc měla trošku úroveň taky. Že to byla holka, se kterou jsem se rád stýkal a na kterou jsem se

rád těšil. Ale určitě důvod, proč jsem se na ní těšil, byla ta zamilovanost.“ (Pan Emil, 74 let)

„V prvních letech vztahu, jak jsem říkala, to bylo trochu složitější, to jako my jsme se potřebovali navzájem. My jsme si vyhovovali. Asi ano. Když se dva lidi potřebujou, tak to odpovídá přátelství.“ (Paní Barbora, 65 let)

„Prostě musí ustoupit taková ta zamilovanost. A proč asi? Protože tam najednou vstoupilo něco, co nám v tom brání. Ono to musí ustoupit. Ted' záleží na tom, co to nahradí. Jestli to bude ta láska, že bych jí chtěl vidět, sejít se sní, povídat si s ní, být s ní celý odpoledne, aniž by došlo k nějaký intimnosti. Ale jenom protože tam je touha po tom člověku s ním být.“ (Pan Emil, 74 let)

Senioři v rozhovorech uvedli, že v současné době lásku cítí jinak. Podle nich **ve stáří stojí láska na hlubších základech**, v důsledku toho, co společně prožili. Například pan Adolf zhodnotil své manželství takto: *„Cítím, že náš vztah je ještě hlubší než dříve.*“ V průběhu času se vypěstuje vzájemná opora mezi manželi nebo například společné zájmy, které podporují přátelskou lásku mezi nimi. Pět seniorů uvedlo, že si až po několika letech manželství začali uvědomovat, jak je pro ně vzájemná důvěra a opora ve vztahu důležitá. Na začátku vztahu prý tyto věci neřešili jako podstatné, důležité pro ně bylo především to, že si rozumějí a mají se rádi. **Význam přátelské lásky se tedy podle dotazovaných seniorů zvýšil až postupem času.**

„Přátelství přišlo postupně tím, že se podřídili jeden druhému.“ (Paní Eva, 71 let)

„Tak rozhodně tam zmizelo takovýto poblouznění počáteční, a taky si myslím, že jsme s manželem poznali, že se můžeme jeden

na druhého spolehnout a že to přerostlo v hlubokou lásku.“

(Paní Alena, 74 let)

Podle nich hraje roli i samotný věk. Pan Emil například zpochybňuje to, že v jeho věku lze prožívat intenzivní pocit lásky. To by odpovídalo již zmíněným výzkumům Hatfielda a kolektivu, kteří zjistili, že intenzita romantické i přátelské lásky v průběhu času klesá (Hatfield et al. 2008). To je také možné vysvětlit tzv. emočním oploštěním, kdy ve stáří dochází k snižování intenzity sociálních citů, mezi které lásku řadíme. Naopak je v tomto období posilována potřeba k někomu patřit (Jarošová 2006: 27). Například paní Alena v rozhovoru vyslovila obavu, co by si v současnosti bez partnera počala: „...*Neumím si představit ted' zůstat sama...*“

Seniorům byla položena otázka, zda jsou si partnerem bližší nebo se v průběhu manželství či až ve stáří spíše odcizili. Všichni ihned zamítli myšlenku, že by se s manželem/kou odcizili. Pouze 3 senioři řekli, že jsou si s partnerem bližší, oproti tomu 7 si nemyslí, že by v průběhu let nastala nějaká změna v tom, jak jsou si s manželem blízcí. Podle dotazovaných seniorů v manželství **nedochází ke změnám intenzity pocitu intimacy**. Dochází ale ke změnám v tom, čím je tohoto pocitu docíleno. Mění se význam, který senioři jednotlivým projevům lásky přikládají. Na začátku je intimita ve vztahu utvářena například skrze sexuální soužití, ve stáří tuto úlohu přebírají například i letmé dotyky, ale především komunikace mezi partnery, sdílení zážitků, starostí apod.

Podle dotazovaných seniorů se během manželství mění i to, jak se k sobě s manželem/kou vzájemně chovají. Podle pana Emila v prvních letech vztahu mezi ním a manželkou vznikalo více konfliktů, řešily se méně závažné problémy, které dnes nepovažují za důležité, aby se staly předmětem hádky. Poukazuje na to, že mladí lidé, když mají mezi sebou rozepře, tak spolu například několik dní nemluví. To už se v současnosti v jeho manželství prý nestává. Říká, že: „*to už jsme s manželskou překonali.*“ V důsledku menšího počtu konfliktů ve stáří je vzájemná láska méně zkoušena a může se zdát být stabilnější.

4.3.3 Důvody změn partnerské lásky podle seniorů

Jak bylo v předešlé kapitole vysvětleno, přátelská láska je v průběhu manželství rozvíjena a posilována. Na druhou stranu může být také **oslabena problémy**, které se v průběhu času v životě seniorů vyskytly. Pan David uvedl, že po smrti manželčiny rodičů se k němu jeho žena začala chovat chladněji. Přisuzuje změny v lásce ve svém manželství problémům, které museli s manželkou v průběhu let řešit a neměli na sebe dostatek času. Řešení problémů sice může potlačit romantickou lásku, utlumit vášně mezi manželi, ale zároveň jejich vyřešení a skutečnost, že se na tomto vyřešení podíleli manželé společně, může podpořit přátelskou lásku v manželství. Pokud se ovšem manželům nepovede zachovat se podle představ toho druhého, může to vzájemnou lásku negativně ovlivnit.

Další změna v chápání významu lásky přichází do manželství podle seniorů spolu s dětmi. Na začátku partneri v podstatě existují jeden pro druhého, láska je soustředěna pouze mezi ně. **Po založení rodiny je podle respondentů láska rozdělena**, najednou manželé žijí i pro děti, vnoučata apod. Význam partnerské lásky v podstatě ustupuje lásce, která je projevována celé rodině. Například podle paní Barbory, když máte děti, veškerá pozornost a láska se přesune na ně a partnerské láska přechází „*jakoby do pozadí*“. Pan Adolf ovšem dodává, že ve stáří jsou s manželkou opět sami bez dětí a mohou se opět více věnovat jeden druhému. Tím je romantická láska ve stáří opět posilována.

Podle pana Davida láska ve stáří musí být nutně jiná i z toho důvodu, že **se ve stáří změní manželé samotní**. To se shoduje s názorem paní Barbory, která uvedla, že její manžel ve stáří „z pohodlněl“, což se může stát vlivem zhoršeného zdravotního stavu nebo věkem samotným. V důsledku toho manželé nepodnikají tolik společných aktivit, což může mít za následek to, že láska mezi nimi není dostatečně obnovována, a tak senioři nabývají pocitu nespokojenosti ve vztahu.

Z rozhovorů vyplývá, že si senioři spíše nemyslí, že by na lásku měl vliv čas jako takový. Podle nich by vášnivá láska nemusela nutně trvat pouze omezeně. Spíše ji podle nich „*přebije realita*.“

„Ta zamilovanost opadne a pak nastane normální běh života. Je tam ta láska, ten vztah, to ano, ale taková ta zamilovanost

vyprší. Ani na ní tolik toho času, když je tam ta rodina.“ (Paní Eva, 71 let)

„To bylo, když byli děti malý, to jsme byli ještě hodně sami. Potom se začnou řešit problémy a ta blízkost tam není taková, neměli jsme na sebe čas. Já se musel starat 14 let o tchýni, než umřela. Jezdil sem s ní každý víkend po doktorech. Tím utrpí ten vztah. Manželka z toho byla nervově odrovnaná. Potom láska, když člověk řeší problémy, které vyústí v hádky, tak pak ta láska oslabuje.“ (Pan David, 73 let)

4.3.4 Změna sexuálního soužití

V průběhu manželství a ve stáří dochází také ke změnám sexuálního soužití manželů. Jak bylo předpokládáno, všichni dotazovaní senioři uvedli, že je přirozené, že se četnost sexuálních aktivit v průběhu času postupně snižuje. Když senioři mluvili o tom, co se v jejich manželství změnilo, především muži poukazovali na změnu v těchto sexuálních aktivitách. Podle pana Adolfa je sex na začátku vztahu druhem poznávání toho druhého, ve stáří spíše ujištěním, že se mají s manželkou rádi. Pan David říká, že na začátku vztahu byl u nich sex mnohem spontánnější, *„ted' už člověk uvažuje nějak prakticky.*“ To souvisí i s tím, že v průběhu let manželům přibývají starosti (například péče o děti apod.) a sexuálnímu životu brání různé překážky.

„To se jen tak říká, že bez toho neusnu (smích). Postupně jak přijdou děti, tak se něco na večer naplánuje a pak přijdou děti červený, maj 38, tak erotika je v čoudu.“ (Pan Ctírad, 85 let)

Čtyři senioři si myslí, že význam sexu se pro ně nezměnil. Podle nich je sex v jejich manželství pořád stejně důležitý, i když ho provozují jen zřídka. Paní Eva říká, že je pro ni ten cit, který u sexu cítí, důležitější než sex samotný. Stejného názoru je i paní Cecilie. Tak tomu u nich bylo od samého začátku.

Sex podle dotazovaných seniorů patří spíše k mládí a vztahům mezi mladými lidmi, ačkoliv je podle nich důležitý v každém věku, tedy i ve stáří. Vystihuje to úryvek z rozhovoru s panem Bedřichem:

„Jak jsem říkal, my jsme byli dost odloučený. No a já když jsem přijel na kolej, jako mladý kluk, co jsem měl jinýho, že jo?“ (Pan Bedřich, 67 let)

„No sex má funkci velice důležitou, především, když je člověk v podstatě mladší... teda on byl důležitěj i potom. Ale tak do určité doby, když už je přes 60 roků, ten sex je sice důležitěj, ale důležitější je taková ta blízkost, takový ten vztah. Ale sex pro mladšího člověka nebo i ve středním věku je důležitěj, ale musí být k němu všechno, co k tomu patří, nejenom ten sex.“ (Paní Cecílie, 82 let)

4.4 Význam lásky v současné společnosti

Jeden okruh otázek byl věnován tomu, jak senioři v současnosti pohlížejí na lásku a partnerské vztahy mezi mladými lidmi. Tyto otázky jsem do výzkumu nezařadila snad z důvodu, že bych předpokládala, že senioři vědí o lásce mladých lidí více než jiní. Spíše bych chtěla ukázat význam, který senioři lásce přikládají, skrze to, jak pohlížejí na lásku v současné společnosti. Nutno podotknout, že „moderní“ partnerské vztahy senioři vnímají velmi kriticky. Všech deset seniorů tyto vztahy i partnerskou lásku označilo za *povrchní*. Jak se ovšem ukázalo, některé jejich „postřehy“ se nápadně shodují s výsledky současných sociologických výzkumů, které se problematice lásky a partnerských vztahů věnují.

Senioři v rozhovorech poukazovali na to, že mladí lidé prožijí **více partnerských vztahů**, než bylo obvyklé v době jejich mládí. Pan Emil dokonce namítal, zda je možné, aby všechny jejich partnerské vztahy byly založené na lásce. Z tohoto důvodu paní Eva nebo paní Alena označili tuto lásku jako *lehčí*. Vyvstává zde

otázka, jak je láska pro dnešní partnerské vztahy mladých lidí důležitá. Podle Katrňáka v současné době přestává hrát láska (zejména myšlena láska romantická) v partnerských vztazích dominantní roli. Na významu nabývá to, jak kvalitně spolu tráví partneři čas, jak jsou ve vztahu spokojeni (Katrňák 2000: 314).

Dotazovaní senioři se také vyjadřovali k tomu, že celý průběh vztahu jim přijde velmi **zrychlený**. Mají tím na mysli především sexuální aktivity, ke kterým podle nich dochází velmi brzo. Podle paní Evy se ze vztahů vytrácí takovéto napětí, nervozita a očekávání, které dělají partnerský vztah něčím výjimečným. Pan David a pan Emil také poukazují na to, že mezi mladými lidmi **chybí vzájemná úcta**. Podle nich jsou si partneři schopni nadávat i v běžné konverzaci. Přitom vynechání sprostých slov, jak bylo v jedné z předešlých kapitol ukázáno, podle seniorů pomáhá udržet vzájemnou lásku. Pan David vidí nedostatek úcty v tom, že se partneři k sobě chovají velmi intimně, aniž by o sobě měli potřebu vědět více, poznat se.

„Kdežto dneska se jde na to hrozně rychle a ty mladý jsou o to hrozně ochuzený. Viš, protože my jsme kolem sebe chodili, drželi se za ruce. Než mi manžel dal pusu, to byla doba. Bylo to určitě hezčí než teď. I těch rozvodů je o hodně víc.“ (Paní Dana, 68 let)

„Ale myslím si, že ta láska je na lehčí bázi. Je úplně jinej, v dnešní době je láska taková povrchní. Hned jde všechno rychle, není v tom takovýto krásný, jako bylo za nás, kdy jsme se nejdřív hladili ruce a tak...“ (Paní Alena, 74 let)

„Je tam láska, ale řekla bych, že mezi těma mladýma není taková úcta. Že my jsme si třeba nedovolili říct někomu, když jsme s někým chodili, ty si blbej nebo něco, to je běžný u těch mladejch lidí. Takže myslím si, že to bylo hezčí. Takový naivní to bylo. A měli jsme se na co těšit. Oni si vezmou toho svýho hned domů a už to jede prostě. A ono není na co spěchat. Ale nejsem žádná puritánka, ale vidím to tak. Ta láska není jiná asi, ale my jsme to měli krásnější tím, že jsme pořád něco očekávali. Dneska se hned jde na to.“ (Paní Barbora, 65 let)

Osm seniorů podporuje svou kritiku partnerských vztahů tvrzením, že je v současnosti vysoké procento rozvodů. Někteří sociologové přisuzují vyšší rozvodovost v současné společnosti tomu, že manželství je dnes založené především na vzájemné lásce partnerů. Ta ovšem může být velmi nestabilní povahy (Dudová, Vohlídalová 2005; Luhmann 2002). Podle seniorů je to spíš tím, že mladí lidé nejsou ochotni pro svou lásku a manželství nic obětovat. Podle paní Barbory mladí lidé před partnerskými problémy utíkají a vztah raději ukončí, než aby pro vzájemnou lásku a vztah něco udělali. S tím se shoduje názor pana Bedřicha, který k tomu dodává, že se lidé kvůli určitým problémům rozchází dříve, než nestačí zjistit, zda se milují. Když seniori v rozhovoru vzpomínali na to, co vše museli v počátcích překonat, aby mohli s partnerem zůstat, přisuzovali to zejména zamilovanosti, kterou k sobě vzájemně cítili. Například paní Cecílie si myslí, že „byli v té době více zamilovaní,“ než jsou dnes mladí lidé. S tím souhlasí i pan David nebo paní Barbora. Je zřejmé, že **senioři přisuzují zamilovanosti velký význam pro příznivý vývoj manželství.**

„Šli jsme víc přes mrtvolu. Vy z toho rychle vycouvete a je problém, tak půjdu jinam. Myslím si to prostě, když se tak dívám kolem sebe, tak si myslím, že tohle trochu ztratilo na významu a je to docela škoda.“ (Paní Barbora, 65 let)

Lásku seniori označovali jako **povrchnější a méně zodpovědnější**. Jejich názor vycházel z toho, že mladí lidé vstupují do vztahů a manželství s představou, že z něho mohou kdykoliv vystoupit. To se shoduje s poznatky Dudové a Vohlídalové. V rozhovoru seniorům byla položena otázka, zda do manželství vstupovali s myšlenkou, že jim manželství nemusí vydržet. Bez výjimky seniori uvedli, že o tom tehdy vůbec nepřemýšleli. Zde seniori příkládají zásadní význam romantické lásce v počátcích vztahů. Myslí si, že by tato láska měla mladým lidem zabránit v uvažování o možné konečnosti vztahu/ manželství, a tím posílit šanci, že v nich setrvají.

„Tu lásku by měla podnítit myšlenka na společnou budoucnost. Když dneska bude někomu 19 a 23, tak ten vztah podmiňuje to, že spolu budou žít 30, 40 let, jako my. A to tam dneska není.“ (Pan Emil, 74 let)

„To manželství je důležité i kvůli dětem. Děti mají vyrůstat v pevném vztahu a ne že... v tomhle jsem asi staromódní. Jako žít na zkoušku, to se nedá. Myslím si, že vaše generace k tomu přistupuje zcela jinak, než jsme k tomu přistupovali my. My jsme se zamilovali a šli do vztahu po hlavě... a prostě s tím, že nám to vydrží.“ (Paní Barbora, 65 let)

ZÁVĚR

V manželstvích vybraných seniorů se vyskytovaly četné projevy romantické i přátelské lásky. Sami senioři lásce ve svém manželství přisuzují velký význam. Vzájemná láska se podle nich podílí na udržení manželství a zajištění jeho kvality. Senioři v rozhovorech zpochybňovali to, zda dnešní partnerské vztahy mezi mladými lidmi mohou být založené na lásce, jelikož jsou tyto vztahy podle nich velmi nestabilní. Na tom je ukázáno, že láska je podle seniorů něčím, co může pomoci ke správnému fungování a udržení partnerského vztahu a manželství.

Pro dotazované seniory je ve stáří důležitější přátelská láska, která partnerům umožňuje být si vzájemně oporou, překonávat překážky a sdílet každodenní starosti. Podle těchto seniorů jejich láska stojí na hlubších základech než v mládí. Většina zkoumaných seniorů považuje svého manžela/ svou manželku za nejlepšího přítele. Přátelská láska se rozvíjí v průběhu manželství společně s vytvářením společných zájmů a hodnot. Je také posilována překonáváním různých překážek a složitých každodenních situací. Přátelská láska je spojena s hlubokým pocitem intimity, který manželé cítí.

Senioři v rozhovorech uváděli, že se aktivně podílejí na udržování romantické lásky ve svém manželství. Romantika pro ně především ve stáří představuje společné trávení času nebo i intimní fyzický kontakt s partnerem. Dávání dáreků, květin, snaha překvapit toho druhého apod. byla pro ně důležitější spíše v prvních letech vztahu. Romantická láska jim pomáhá zapomenout na každodenní starosti a „*najít společné cesty*“ v manželství. Romantické chvíle v manželství také pomáhají budovat síť pozitivních vzpomínek, které si senioři ve stáří vybavují. To jim pomáhá vzájemnou lásku posilovat. Senioři v rozhovorech uváděli, že byli podle nich více zamilovaní než dnešní páry. Tato láska jim pomohla „bojovat“ za vztah, byli ochotní pro něj více obětovat. Partnerská láska zahrnuje fyzický kontakt partnerů, včetně sexuálních aktivit. Navzdory mýtům a stereotypům o stáří, manželský sex je nebo byl pro seniory do určitého věku (kolem 60) stále důležitý. Ve stáří je sex především prostředkem k vyjádření vzájemné lásky.

Rozhovory se seniory ukázaly, že se v průběhu manželství mění podoba lásky a zároveň význam, který jí senioři přikládají. Tradiční model chápání vývoje lásky byl zpochybněn skutečností, že podle dotazovaných seniorů je romantická láska v jejich manželství velmi důležitá. Podle seniorů na změny v jejich vzájemné lásce mají vliv především vnější okolnosti. Jejich láska byla například pozměněna četnými problémy,

které v průběhu času přicházejí. Také po založení rodiny nabývá láska jiné podoby. Podle některých seniorů je romantická láska ve stáří opět posilována, jelikož s partnerem žijí už bez dětí a mají více času sami pro sebe.

Ukázalo se, že dotazovaní senioři jsou sami ovlivněni některými mýty a stereotypy o stáří. Senioři měli v rozhovorech potřebu ospravedlnovat skutečnost, že romantická láska je pro ně ve stáří stále velmi důležitá. Z rozhovorů vyplynulo, že dotazovaní senioři spolu nežijí pouze „ze zvyku“. Potřebují cítit vzájemnou lásku a posilovat vědomí, že jejich manželství „*není ještě ztracené*.“ Zároveň romantická láska jej zpestřuje a zkvalitňuje. Je tedy zapotřebí uvažovat o partnerské lásce jako o něčem, co je důležitou součástí manželství seniorů a stáří.

SUMMARY

Both romantic as well as companionate love frequently occurred in marriages of the selected senior citizens. The seniors themselves assign a great importance to the affection in their marriage. They consider companionate love as something that is basis for the marriage continuation and quality. The respondents questioned that today's partnership between young people could be based on pure love; according to them these relationships are very unstable. The senior citizens regard the love as something that can be useful to a good functioning and maintaining partnership and married state.

In their old age the respondents regard friendly love more important than ever before. That is the kind of love which enables married couple to support one another, to overcome the obstacles, and finally to share daily concerns. The majority of the surveyed seniors think of their spouse as a best friend. Friendly love together with the common interests and values are gradually developing in the course of the marriage. The love itself is intensified by overcoming the variety of obstacles and complicated day to day situations. The companionate love is connected with a deep sense of intimacy between married couple.

The respondents stated that they actively maintain the romantic love in their marriages. Romance means to them common spending of their leisure time as well as intimate sexual contacts with their partners. Presents and flowers giving and the general effort to surprise each other used to be important to them in the first years of their relationship. The romantic love helps them to forget about everyday worries „ to find common ends “in their married life.

Romantic moments in the marriage also help to build up the “net” of positive memories that are frequently recollected in the old age. This fact helps them to intensify the mutual love. The respondents also admitted to be more intensively in love than today's younger couples.

This kind of love helped them to “struggle for” the good relationship. They were willing to give up more for the quality partnership. Partnership involves physical contact including sexual activities. Despite of the myths and existing stereotypes concerning the old age, conjugal sex has always been of the great importance to the seniors who are about 60 years old. In the old age the sexual activity is primarily means of love expression. The interviews with the seniors illustrated that the form and the meaning of the affection is changing in the course of marriage. The traditional model for perception

of love development has been doubted by the fact, that according to the respondents the romantic love in the marriage has got significant importance. Based on the seniors' experience outer circumstances have a great influence on the changes in their mutual affection. The love quality has been modified by the many problems that turn out over the years. Further after the starting a family the form of love is modified. According to some respondents the romantic love in the old age is stronger again, since they share the household only with a partner without their children and have more free time for themselves. The respondents proved to be influenced by certain myths and existing stereotypes regarding the old age. The seniors needed to justify the fact, that they consider romantic love as very crucial in their life. The interviews showed that respondents do not live with each other only out of habit. They need to be loved and to strengthen the awareness that their married life "has not been lost yet". They are convinced that the romantic love make their life more varied and colorful. It is vital to regard partner love as something that is a very important part of the seniors' married life and the old age itself.

POUŽITÁ LITERATURA

ACEVEDO, Bianca P. a Arthur ARON. Does a long-term relationship kill romantic love?. *Review of General Psychology*. 2009, roč. 13, č. 1, s. 59-65. DOI: 10.1037/a0014226.

BARUSCH, Amanda Smith. *Love stories of later life: a narrative approach to understanding romance*. New York: Oxford University Press, 2008, xii, 224 p.

BECK, Ulrich a Elisabeth BECK-GERNSHEIM. *The normal chaos of love*. Cambridge: Polity Press, 2004, 231 s. ISBN 0-7456-1071-4.

ČSÚ [online]. 15. 3. 2014 [cit. 2014-03-23]. Sčítání lidu, domů a bytů 2011. Dostupné z WWW:

<[http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/2A0040ABC5/\\$File/240001304.pdf](http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/2A0040ABC5/$File/240001304.pdf)>

ČSÚ [online]. 21. 08. 2013 [cit. 2014-05-07]. Věková skladba obyvatelstva. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/cz/cisla/1/18/archiv/ademogr/dem0003/projekce.htm>>

DUDOVÁ, Radka a Marta VOHLÍDALOVÁ. Rodina a rodičovství v individualizované společnosti [online]. *Gender, rovné příležitosti, výzkum, 2005* [cit. 2014-01-28]. Dostupné z WWW:

<http://www.genderonline.cz/uploads/19e1c1e62eb03a1cdae73d9d7b574a41a0cc1054_rodina-a-rodicovstvi-v-individualizovane-spolecnosti.PDF>

DURKHEIM, Émile. *Společenská dělba práce*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2004, 375 s. ISBN 80-7325-041-1.

FEHR, Beverley. Prototype analysis of the concepts of love and commitment. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1988, roč. 55, č. 4, s. 557-579. DOI: 10.1037/0022-3514.55.4.557.

FISCHER, Helen. *Why we love: the nature and chemistry of romantic love*. 1st Owl book ed. New York: Owl book, 2004, xv, 301 s. ISBN 0-8050-7796-0.

FROMM, Erich. *Umění milovat*. V Českém klubu 6. vyd. Praha: Český klub, 2010, 125 s. ISBN 978-80-86922-32-4.

GIDDENS, Anthony. *Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2012, 215 s. ISBN 978-80-262-0175-5.

GIDDENS, Anthony. *Důsledky modernity*. 1. vyd. Praha: SLON, 1998, 195 s. ISBN 80-85850-62-1.

- GOTT, Merryn a Sharron HINCHLIFF. How important is sex in later life? The views of older people. *Social Science & Medicine*. 2003, roč. 56, č. 8, s. 1617-1628. DOI: 10.1016/S0277-9536(02)00180-6.
- HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. Vyd. 2., podstatně přeprac. a dopl. Praha: Havlíček Brain Team, 2010, 365 s. ISBN 978-80-87109-19-9.
- HATFIELD, Elaine a Richard L RAPSON. *Love, Sex, and Intimacy: Their Psychology, Biology, and History*. New York: Harper Collins, 1993, 22, 520 s. ISBN 0-06-500702-6.
- HATFIELD, Elaine, Jane Traupmann PILLEMER, Mary Utne O'BRIEN, Yen-Chi L. LE a Pamela C. REGAN. The Endurance of Love: Passionate and Companionate Love in Newlywed and Long-Term Marriages. *Interpersona: An International Journal on Personal Relationships*. 2008, vol. 2, issue 1, pp. 137-160.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 408 s. ISBN 80-7367-040-2.
- HRUSCHKA, Daniel J. *Friendship: development, ecology, and evolution of a relationship*. Berkeley: University of California Press, c2010, xiv, 383 s. ISBN 978-0-520-26547-9.
- JAMIESON, Lynn. *Intimacy*. Vyd. 1. Cambridge: Polity Press, 1998, 210 s. ISBN: 0-7456-1573-2.
- JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2007, 285 s. ISBN 978-80-7367-269-0.
- JAROŠOVÁ, Darja. *Péče o seniory*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, 2006, 96 s., 12 tab. ISBN 80-7368-110-2.
- KATRŇÁK, Tomáš, et al. Moderní partnerské vztahy a jejich proměna v době pozdní modernity [online]. *Sociologický časopis*, 2000 [cit. 2014-03-16]. Dostupné z WWW: <http://sreview.soc.cas.cz/uploads/c3c68d753bb3b6cbbc5c1b96e0111bd89a5651b6_378_307KATR.N.pdf>
- KRATOCHVÍL, Stanislav. *Manželská terapie*. 4. rozšířené vyd., v nakl. Portál 2. Praha: Portál, 2005, 255 s. ISBN 80-7367-048-8.
- LANGESLAG, Sandra J. E., Peter MURIS a Ingmar H. A. FRANKEN. Measuring Romantic Love: Psychometric Properties of the Infatuation and Attachment Scales. *Journal of Sex Research*. 2013, roč. 50, č. 8, s. 739-747. DOI: 10.1080/00224499.2012.714011.

- LODGE, Amy C. a Debra UMBERSON. All Shook Up: Sexuality of Mid- to Later Life Married Couples. *Journal of Marriage*. 2012, roč. 74, č. 3, s. 428-443. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2012.00969.x.
- LUHMANN, Niklas. *Láska jako vášeň*. 1. vyd. Praha: Prostor, 2002, 279 s. ISBN 80-7260-068-0.
- MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006, 332 s. ISBN 80-247-1362-4.
- MOODY, Harry R. *Aging: concepts and controversies*. 5th ed. Thousand Oaks, Calif.: Pine Forge, c2006, xxix, 474 p. ISBN 978-141-2915-205.
- MUNRO, Brenda a Gerald R. ADAMS. Love American Style: A Test of Role Structure Theory on Changes in Attitudes Toward Love. *Human Relations*. 1978, roč. 31, č. 3, s. 215-228.
- MURSTEIN, Bernard I. A Taxonomy of Love. In STERNBERG, Robert J.; BARNES, Michael L. (ed.). *The psychology of love*. Yale University Press, 1988.
- NETO, Félix. Love Styles: A Cross-Cultural Study of British, Indian, and Portuguese College Students. *Journal of Comparative Family Studies*. 2007, roč. 38, č. 2, s. 239-254.
- ONDRUŠOVÁ, Jiřina a Eva DRAGOMIRECKÁ. Smysl života a deprese u českých seniorů. *Československá Psychologie*. 2012, roč. 56, č. 3, s. 193-205.
- PLATÓN, *Ústava*. 4., opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2005, 427 s. ISBN 80-7298-142-0.
- PLAŇAVA, Ivo. *Manželství a rodiny: struktura, dynamika, komunikace*. [1. vyd.]. Brno: Doplněk, c2000, 294 s. ISBN 80-7239-039-2.
- RABUŠIC, Ladislav. *Kde ty všechny děti jsou?* 1. vyd. Praha: SLON, 2001. 265 s. ISBN 80-86429-01-6
- RABUŠIC, Ladislav. *Česká společnost stárne*. 1. vyd. Brno: Masarykova universita, 1995, 192 s. ISBN 80-210-1155-6.
- RIELA, Suzanne, Geraldine RODRIGUEZ, Arthur ARON a Bianca P . ACEVEDO. Experiences of falling in love: Investigating culture, ethnicity, gender, and speed. *Journal of Social & Personal Relationships*. 2010, roč. 27, č. 4, s. 473-493. DOI: 10.1177/0265407510363508.
- SAILOR, Joanni L. A Phenomenological Study of Falling Out of Romantic Love. *Qualitative Report*. 2013, roč. 18, č. 19, s. 1-22.
- SCHEFF, Thomas J. *Microsociology: Discourse, emotion, and social structure*. University of Chicago Press, 1994, 214s ISBN 0-226-73666-0.

- SIMMEL, Georg a Donald N LEVINE. *On individuality and social forms: selected writing*. Chicago: University of Chicago Press, 1971, vii, 395 s. ISBN 0-226-75776-5.
- SPRECHER, Susan a Pamela C. REGAN. Passionate and Companionate Love in Courting and Young Married Couples. *Sociological Inquiry*. 1998, roč. 68, č. 2, s. 163-185.
- STERNBERG, Robert J. A triangular theory of love. *Psychological Review*. 1986, roč. 93, č. 2, s. 119-135. DOI: 10.1037/0033-295X.93.2.119.
- SÝKOROVÁ, Dana. *Autonomie ve stáří: kapitoly z gerontosociologie*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2007, 284 s. ISBN 978-80-86429-62-5.
- TRUSÍNOVÁ, Romana. Kdo je mladý/střední/starý?. *Data a výzkum-SDA Info*, 2011, 5.2: 171-184.
- WADE, T. Joel, Gretchen AUER a Tanya M. ROTH. What is love: Further investigation of love acts. *The Journal of Social, Evolutionary, and Cultural Psychology*. 2009, roč. 3, č. 4, s. 290-304.

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Seznam respondentů (tabulka)

Příloha č. 2: Osnova otázek pro vedení rozhovoru (text)

Příloha č. 3: Změna základních složek lásky (tj. závazek, intimita, vášeň) v čase (graf)

Příloha č. 4: Stárnutí obyvatelstva (graf)

PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Seznam respondentů (tabulka)

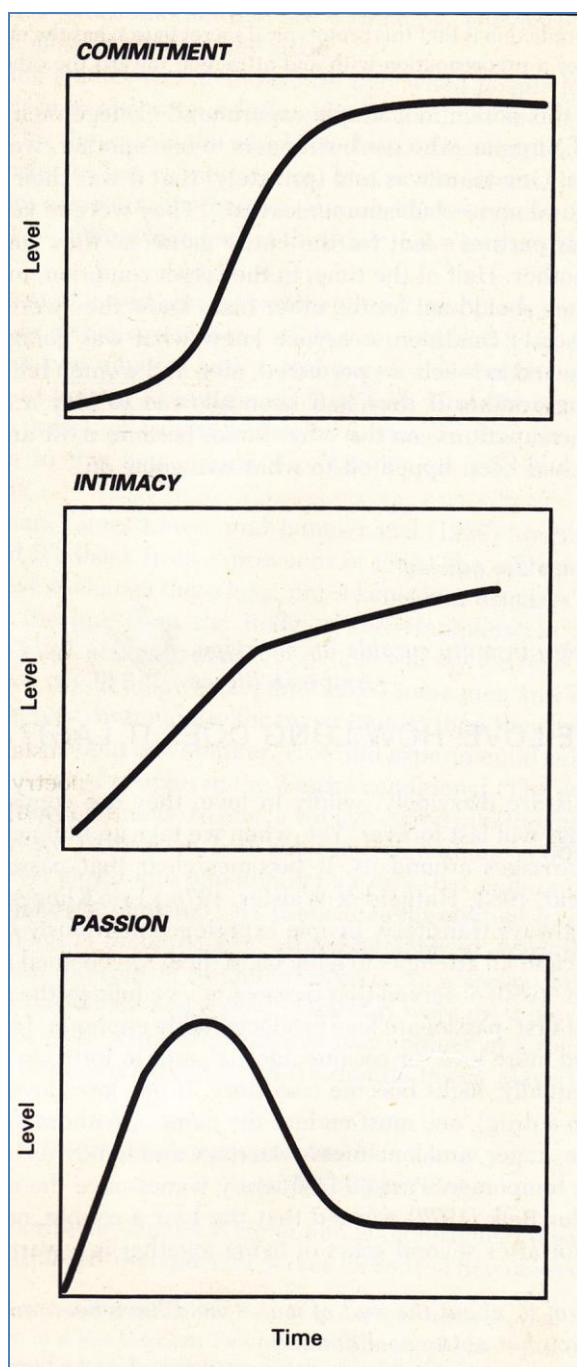
	JMÉNO	VĚK	JMÉNO	VĚK	DOBA MANŽELSTVÍ
1. pár	Paní Alena	74 let	Pan Adolf	81 let	55 let
2. pár	Paní Barbora	65 let	Pan Bedřich	67 let	44 let
3. pár	Paní Cecílie	82 let	Pan Ctirad	85 let	63 let
4. pár	Paní Dana	68 let	Pan David	73 let	50 let
5. pár	Paní Eva	71 let	Pan Emil	74 let	52 let

Příloha č. 2: Osnova otázek pro vedení rozhovoru (text) (varianta pro dotazování žen)

- Můžete mi říct, jak jste se s vaším mužem seznámila?
- Proč jste se rozhodla vdát se za vašeho současného muže?
- Myslíte si, že nyní cítíte ke svému muži něco jiného než na začátku vašeho vztahu?
- Změnil se podle vás vztah mezi vámi? V čem si myslíte, že je to jiné než dříve?
- Myslíte si, že význam lásky v dnešní společnosti je odlišný, než jak tomu bylo před 50 lety?
- Co si myslíte o vztazích mezi dnešními mladými lidmi?
- Měla by být podle vás v ideálním vztahu romantika? Co pro vás představuje romantiku? / Je romantika ve vašem vztahu?

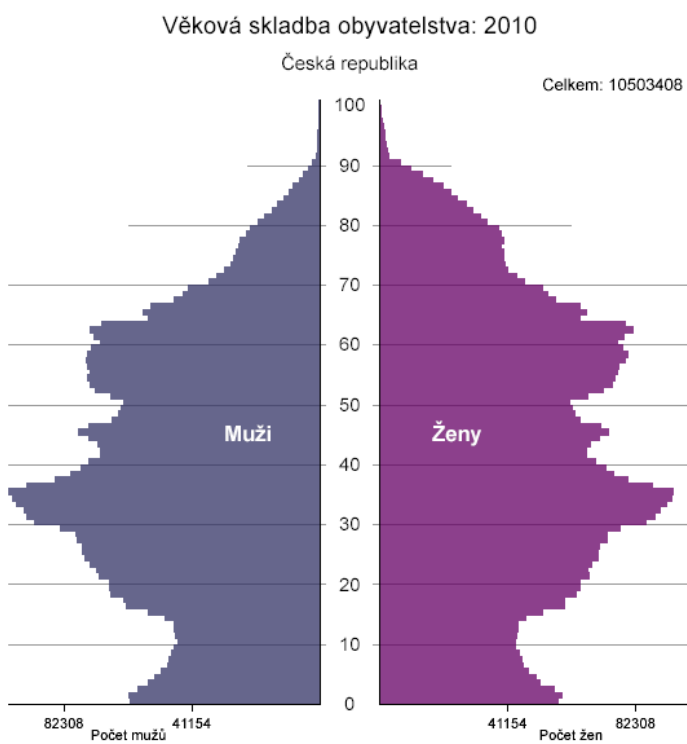
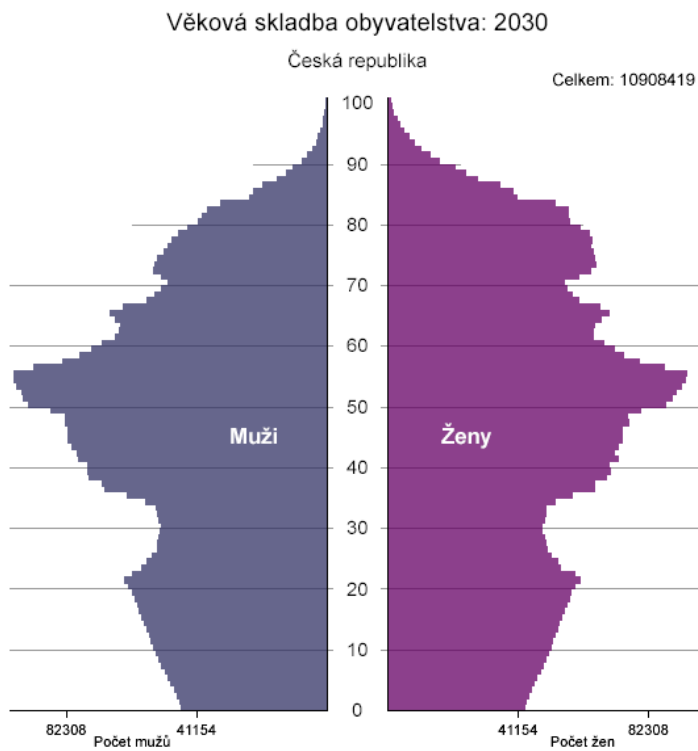
- Udělala jste v poslední době něco, o čem si myslíte, že to bylo romantické chování?
- Dáváte si s manželem navzájem dárky i mimo obvyklé události jako jsou vánoce nebo narozeniny? / Vaříte manželovi jeho oblíbená jídla, abyste ho potěšila?
- Snažíte se někdy manžela nějak příjemně překvapit?
- Jak s manželem trávíte čas, když jste sami? / Je to pro vás důležité, jak trávíte s manželem čas?
- Když spolu nejste, myslíte na manžela?
- Považujete svého manžela za nejlepšího přítele?
- Byl vám váš manžel přítelem i v prvních letech vztahu? Nebo to přišlo postupně?
- Je pro vás manžel oporou? Vzpomenete si na chvíli, kdy vám pomohl? Je pro vás tato opora a přátelství důležitější než romantická gesta, dárky apod.?
- Co se vám na manželovi líbí?
- Jakou výhodu spatřujete na dlouhodobém vztahu? / Připadalo vám to na začátku vztahu jinak?
- Myslíte si, že můžete říct manželovi cokoli? Můžete se na ní spolehnout?
- Součástí každého vztahu je intimita, tedy vzájemná blízkost partnerů. Vzpomněla byste si na chvíli ve vašem společném životě, kdy jste měla intenzivní pocit této blízkosti s vaším manželem?
- Je pro vás důležité, že se s manželem objímáte?
- Je pro vás důležité, že se s manželem políbíte?
- Proč obecně je podle vás sex ve vztahu důležitý?
- Byl na začátku vztahu pro vás sex důležitý? Jak to je teď?

Příloha č. 3: Změna základních složek lásky (tj. závazek, intimita, vášně) v čase (graf)

Zdroj: Hatfield, Rapson 1993: 66

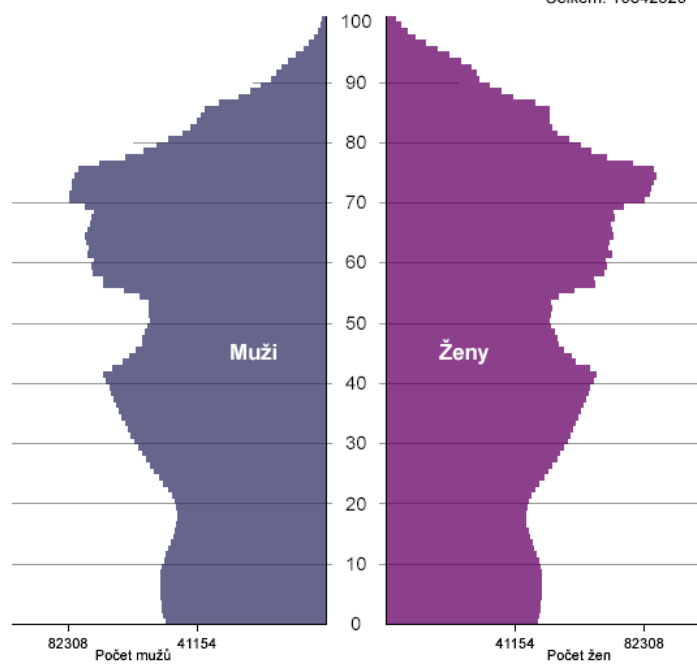
Příloha č. 4: Stárnutí obyvatelstva (graf)

Věková skladba obyvatelstva: 2050

Česká republika

Celkem: 10842320

Zdroj: ČSÚ 2013